

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDÜLMECÎD TOSYAVÎ VE “KİYÂFET-NÂME” ADLI
ESERİ (İNCELEME-METİN)

Fatma ÇOLAK

Danışman
Doç. Dr. Necdet ŞENGÜN

İZMİR - 2016

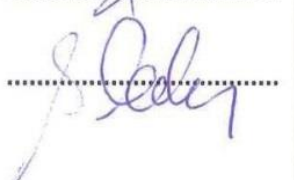
YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

2009800435

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Fatma ÇOLAK
Tez Başlığı : Abdülmecid Tosyavi ve Kıyafet-Name Adlı Eseri (İnceleme-Metin)

Savunma Tarihi : 18.03.2016
Danışmanı : Doç.Dr.Necdet ŞENGÜN

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Doç.Dr.Necdet ŞENGÜN	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Şenay ÖZGÜR YILDIZ	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Yrd.Doç.Dr.Raşit ÇAVUŞOĞLU	İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ	
Oybirliği ☒		
Oy Çokluğu ☐		

Fatma ÇOLAK tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "Abdülmecid Tosyavi ve Kıyafet-Name Adlı Eseri (İnceleme-Metin)" başlıklı Tezi () / Projesi () kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Mustafa Yaşar TINAR
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi / Tezsiz Yüksek Lisans Dönem Projesi olarak sunduğum “ABDÜLMECİD TOSYAVÎ VE “KİYÂFET-NÂME” ADLI ESERİ (İNCELEME-METİN)” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

....../....../2016

Fatma ÇOLAK

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Abdülmeccîd Tosyavî ve “Kıyâfet-nâme” Adlı Eseri (İnceleme – Metin)

(Fatma ÇOLAK)

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslâm Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı

İslâm Tarihi Ve Sanatları Programı

“Abdülmeccîd Tosyavî ve “Kıyâfet-nâme” Adlı Eseri (İnceleme-Metin)”adlı bu çalışmamız iki ana bölümden oluşmuştur. Bunlardan birincisi Abdülmeccîd Tosyavî’nin hayatı, eserlerive ilmî yönüdür. İkincisi ise;Abdülmeccîd Tosyavî’nin, Kıyâfet-nâme adlı eserinin incelenmesidir. Eserin tek nüshasına ulaşılabilmiş ve bu nüshaya göre çalışma yapılmıştır.

Bu bölümler değerlendirilmeden evvel Kıyâfet-nâme ilmi ve onun tarihsel gelişimi hakkındaki bilgiler giriş kısmında verilmiştir. İlk bölümde yukarıda ifade edildiği gibi Abdülmeccîd Tosyavî’nin hayatı, ilmî yönü ve eserleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Babası Nasûh Efendi, Zeyniyye tarikatında postnişin olduğundan oğlu Abdülmeccîd Tosyavî tasavvufi bir çevrede yetişmiştir. Babasından miras aldığı tasavvufî anlayışı sürdüren müellif, bu eserinde de sade denilebilecek asıl konuya ahlâk anlayışını ve tasavvufî yönünü aksettirmiştir. Eseri manzum yazarak akılda kalıcı kılmaya çalışmış, verdiği uyarı ve nasihatlerle de insanları bilgilendirmeye çalışmıştır.

İkinci bölümde Abdülmeccîd Tosyavî’nin eserde kullandığı dinî ve tasavvufî unsurlar incelenmiştir. Eserde kullanılan ve müellifin düşünce dünyasına ait bu kavramların açıklanmasına gidilmiş, böylece müellifin zihin dünyası hakkında ipuçları yakalanmaya çalışılmıştır. Kıyâfet-nâme hükümlerinin incelenmesi çalışmasında sözlükler ve konuyla ilgili bilgi veren kaynaklara da müracaât edilmiştir.

Çalışmamızın hedefi böyle bir müellifi ve eserini tanıtmaktır.

Anahtar Kelimeler: Abdülmeccîd b. Nasûh, Tosyavî, Kıyâfet-nâme, Firâset, Fizyonomi

ABSTRACT

Master Thesis

(Abdulmajid Tosyawî And His Work Called Kıyâfet-nâme (Analysis-Text))

(Fatma ÇOLAK)

Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Department of İslamic History and Art
İslamic History and Art Program

This study that is titled “Abdulmajid Tosyawî And His Work Called Kıyâfet-nâme (Analysis-Text)” consists of two main chapters. The first chapter is on his life, scholarly aspect and works of science. In the second part, Abdulmajid Tosyawî’s work Kıyâfet-nâme is examined. A copy of the work is made accessible by these copies.

Information about its scientific and historical development are given before evaluations in the introduction to this section. In the first chapter as mentioned above Abdulmajid Tosyawî’s life, his science and work’s literary aspect are put forth for consideration.

Abdulmajid Tosyawî has grown up in a mystical environment because of his father Nasuh Efendi who was the sheikh of Zayniyye sufi order. Continuing the mystical understanding inherited from his father, the author, reflects his morality and mysticism which may be considered simple in the main subject of this work. He has tried to make his work poetic so as to increase its memorable aspect and to inform people by his warnings and admonitions.

In the second part Abdulmajid Tosyawî’s religious and mystical elements used in the work are examined. The thoughts and concepts that are found in the work of the author are identified and explained and clues about the idea of the author are tried to capture. In examining the work of Kıyâfet-nâme it is resorted to resources and dictionaries providing information about the source and subject.

The goal of our study is to introduce such an author and as Abdulmajid Tosyawî and his valuable work.

Keywords: Abdulmajid b. Nasuh, Tosyawî, Kıyâfet-nâme, Fîraset (İnsight), Physionomy

**ABDÜLMECİD TOSYAVÎ VE “KİYÂFET-NÂME” ADLI ESERİ
(İNCELEME-METİN)**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDÜLMECİD TOSYAVÎ’NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ YÖNÜ

1.1. HAYATI	7
1.2. ESERLERİ VE İLMÎ YÖNÜ	9

İKİNCİ BÖLÜM

ABDÜLMECİD TOSYAVÎ’NİN KİYÂFET-NÂME ADLI ESERİ VE TAHLİLİ

2.1. METİN İNCELEMESİ	15
2.1.1.Şekil Açısından	15
2.1.2. Muhtevâ Açısından	16
2.1.3. Eserdeki Kıyafet Unsurları	25
2.1.3.1. Ten rengi:	25
2.1.3.2. Eksiklik Sıfatları (Sıfat-ı Sekamet)	28
2.1.3.3. Et	31
2.1.3.4. Saç	31
2.1.3.4. Baş	32
2.1.3.4. Alın	32
2.1.3.5. Kulak	33
2.1.3.6. Kaş	33

2.1.3.7. Göz	34
2.1.3.8. Yüz	38
2.1.3.9. Burun	40
2.1.3.10. Ağız-Ses	41
2.1.3.11. Dudak-Diş	43
2.1.3.12. Çene-Sakal	45
2.1.3.13. Boyun	46
2.1.3.14. Omuz Ve Çeşitli Uzuvar	48
2.1.3.15. Müellifin Kıyâfet Unsurlarını Değerlendirmesi	51
2.1.3.16. İnsan-ı Kâmil ve Nefsin Mertebeleri	52
2.2. TRANSKRİPSYONLU METİN	57
SONUÇ	99
KAYNAKÇA	101

KISALTMALAR

Ktp	Kütüphane
MÖ	Milattan Önce
yy	yüzyıl
M.	Miladî
H.	Hicrî
öl.	Vefat Tarihi
vr.	Varak
nr.	Numara
y.l.	Yüksek Lisans
b.	bin (Arapça “oğlu” demek)
s.	Sayfa
ss.	Sayfaları
vb	ve benzeri
Bkz.	Bakınız
Ef.	Efendi
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

اء: a,e

با: ā

ب: b

ت: t

ث: ṡ

ج: c

ح: ḥ

خ: ḫ

د: d

ذ: z

ر: r

ز: z

س: s

ش: ṡ

ص: ṡ

ض: ḍ

ض: ḍ

ط: ṭ

ظ: ṭ

ع: ʿ

غ: ğ

ف: f

ق: q

ك: k

ك: g

ك: ñ

ل: l

م: m

ن: n

و: v

ه: h

ي: y

GİRİŞ

İnsanın kendini ve evreni anlamlandırma çabası insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanı diğer canlılardan ayıran akıl ve öğrenebilme özelliği onu bu çabaya itmektedir. İnsan kendiyle ya da evrenle ilgili öğrendiği bilgileri bilerek veya bilmeyerek nesilden nesile aktarır. Bu aktarmanın nesiller sonra konularına göre derlenmesi sonucu farklı ilim dalları ortaya çıkmıştır.

İnsan akli, ruhu ve bedeniyle karmaşık bir canlıdır ve sabit bir yaşam şekli yoktur. Bu yüzden insanlar ne kadar farklı özelliklere sahipse, insanla ilgili ilim dalları da o kadar farklı yönler kaymıştır. Tıp, sosyoloji, psikoloji, tarih akla gelen insanla doğrudan ilgili ilim dalları olsa da insan tüm evreni merak etmiş ve tüm ilim dallarıyla kendini ve evreni anlamlandırmaya çalışmıştır.

Bugün, Batı’da *Fizyonomi*, İslam kültüründe *Firâset İlmi* olarak bilinen; insanın bedensel özelliklerinden hareketle onun karakterini ve ahlâkını anlamaya çalışan ilim dalı¹ da insanın kendini anlama çabasının, yüzyıllar süren bilgi birikiminin sonucudur. Fakat her insanın, yaşadığı ortamın ve yaşam tecrübelerinin farklı olması sebebiyle bu bilgilerin şaşmaz kesin doğru olduğunu söylemek zorlaşmaktadır. Bu ilimle uğraşanlar genelde bu konuda uyardıktan sonra bilgilerini aktarmaya başlarlar.

Firâset; zeyreklik, zeki ve anlayışlı olmak, isabetli düşünmek demektir.²Bazı ayet ve hadislerde de Müslüman’ın firâsetine değinilmiştir.³ Firâset ilmi, şer’î ve hükmi olarak ikiye ayrılmıştır. Şer’î firâsete peygamberler, evliyalar ve insan-ı kâmil olarak eşyanın arka planına ulaşmayı başarmış kişiler sahiptir. Hükmi firâset ise tecrübe ve tecrübe sonucu ortaya konan hükümlere dayalıdır.⁴ Hükmi firâsetin alt bölümleri ise kısaca şu şekilde açıklanabilir:

- 1- İlmi İhtilac:Yüzdeki ve bedendeki seğirme ve hallerden çıkarılan hükümler.
- 2- İlmi Kef: Avucun ve avuçta yer alan çizgilerin yorumlanmasıdır.
- 3- İlmi İsr: Ayak izlerini inceleyen ve bu izlerden çeşitli çıkarımlar yapan ilimdir.

¹ Ali Çavuşoğlu, **Kıyafetnameler**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 9.

² Çavuşoğlu, s. 15.

³ Bkz.: Kuran-ı Kerim, 7/48; 15/75, 48/29; “ Müminin firasetinden sakının. Zira o, Allah’ın nuru ile bakar.” (hadis-i şerif: **İbn-i Kesir Tefsiri**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1998, Cilt. 9, s. 4404)

⁴ Çavuşoğlu, ss. 24-27.

- 4- İlm-i İyâfe: Kuşların uçuşundan anlamlar çıkarmaya dayanan ilimdir.
- 5- İlm-i Riyâka: Dağ ve sahalarda su bulmak için kullanılan ilimdir.
- 6- İlm-i Sîmâ: İnsanın simasından ahlâkına dair çıkarımlarda bulunma ilmidir.
- 7- İlm-i Hutut: Alın çizgilerinden çıkarımlarda bulunma.

8- İlm-i Kıyâfet-i Beşer: İnsanların azalarının ve organlarının şekil ve özelliklerinden hareketle ahlâkî özelliklere dair çıkarımlarda bulunan ilimdir.⁵

Edebiyatımızda “Kıyâfet-name” olarak örneği görünen eserler hükmîfirâsetin, “Kıyâfet-i Beşer” alt başlığı altında değerlendirilen bir ilim dalıdır.

“Kıyâfa” kelimesi Arapça “kafâ” kökünden iz sürmek manasına gelmektedir. Eski Arap kültüründe yerdeki izleri takip ederek ondan yorumlar çıkaran ve aynı zamanda kişiler arasındaki benzerliklere dayanarak akrabalık derecesini belirleyen “kâif”ler bulunmaktaydı.⁶

“Bir terim olarak “Kıyâfet İlmi”, edebiyatımızda daha çok insanın kaş, göz, burun, kulak, baş, ses, ten rengi gibi organlar ve özelliklerinden hareket ederek kişinin ahlâkını anlamak, ahlâkı hakkında bir görüş bildirmeyi konu edinmektedir. Bununla birlikte edebiyatımızda firâset-nâmeler genellikle el ilmi (ilm-i kef), seyirme ilmi (ilm-i ihtilaç) gibi firâset ilminin diğer konularını da içeren mensur eserler olurken; kıyâfet-nâmeler özellikle insanın uzuvlarıyla ilgili hükümleri içeren manzum eserler olmaktadır.”⁷

Mensur ve manzum firaâset-nâme ve kıyâfet-nâmeler genelde edebî amaçla yazılan eserler değildir. Kıyâfet ilmi çerçevesindeki eserler en fazla yüz ya da yüz elli beyit tutarında kısa manzumeler ve aynı hacimde mensur eserler şeklindedir.⁸ Bizim incelediğimiz eser ise ayet, hadis ve tasavvufi konuların da eklenmesiyle 391 beyte ulaşmıştır.

Kıyâfet ilminin tarihine de kısaca değinecek olursak “insanı, tiplere göre ayırma işlemini ilk deneyen Hipokrat’tır. Hipokrat bunu MÖ V. yüzyılda yapmıştır. Ardından Eflatun, Gailen, İladus ve Aristo da bu konuda araştırmalar yapmış ve hatta sonraki dönemlerde İslam dünyasında da etkili olmuşlardır. Yine Sasanî hükümdarı

⁵ Gökhan Türk, **Anadolu Sahasına Ait Bir Kıyâfet-nâme Örneği Üzerine İnceleme**(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Adnan Menderes Üniversitesi SBE, Aydın 2007, ss. 18,19.

⁶ Çavuşoğlu, s. 10.

⁷ Çavuşoğlu, s. 10.

⁸ Çavuşoğlu, s. 11.

Nuşirevân'ın bir firâset kitabı yazdırarak ülkesini buna göre yönettiği rivâyet olunur.”⁹

İslam kültürü çerçevesinde Arap edebiyatına, Fars edebiyatına ve Türk edebiyatına ait kıyâfet-nâmelerAmil Çelebioğlu¹⁰, İskender Pala, Ali Çavuşoğlu ve Gökhan Türk'ün çalışmalarında derlenmiştir. Biz de onların eserlerinden faydalanarak şu şekilde sıralayabiliriz:

Arap edebiyatına aitkıyâfet-nâmeler;

1. İlk sırada İmam Şafî (M.768-819)'ninküçük hacimli eseri¹¹ gelir.
2. El-Kindî lakabıyla tanınan Yakup bin İshak (öl.252/866), Yunanca'dan Arapça'ya tercüme ettiği Aristo'ya ait *Siyâset-nâme* adlı eserin ikinci bölümünü firâsete ayırarak İmam Şafî'den sonra ikinci sırayı alır.
3. Yuhanna İbnü'l Bitrik (M. 10. yy)'in Aristo'dan çevirdiği ve *Kitabu's- Siyase fi Tedbîri'r- Riyase* adını verdiği eseri bu konuda verilen üçüncü eser olmuştur.
4. Muhammed ibni Zekeriya Râzî (M.854–932)'nin tıp alanında vermişolduğu *el-Mansurî* isimli, on makaleden oluşan eserinin ikinci makalesi firâset konuludur.
5. Kâtip Çelebi'nin bildirdiğine göre İbn-i Sînâ (M.980–1036) da bu konuda bir risale hazırlamıştır.
6. Geverek-zâde'nin *Kıyâfet-nâme* adlı eserinde Ebu Sehl Mesihî'nin de Arapça bir *Kıyâfet-nâme* yazmışolduğu bildirilmektedir.
7. Ebu Kasım Abdülkerim ibni Havazin Kuşeyrî (M.986–1072) *Etvar-ı Selâtin-i Müslimîn* adlı eserinin bir bölümünde firâsî hükümlere yer vermiştir.
8. Fahreddin Râzî (M.1149–1209)'nin de Arapçaolarak kaleme aldığı *Kitabu'l-Firâse* adlı eseri mevcuttur. Eser hakkında; Amil Çelebioğlu Arapça yazılmış bu

⁹ İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998, s. 244.

¹⁰ Amil Çelebioğlu, “Kıyâfet ilmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın Kıyâfetnâmeleri”,**Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**,MEB yayınları, İstanbul, 1998, ss. 225-262.

¹¹ Bu eser hakkında Amil Çelebioğlu; “bugün için böyle bir eser elimizde bulunmuyorsa da kaynaklarda mevcudiyetine ve şöhretine dair işaretler bulunmaktadır” demiştir. Amil Çelebioğlu'ndan faydalanarak yazan Ali Çavuşoğlu "hacimli değildir" demiştir. Ali Çavuşoğlu'ndan faydalanarak yazan GökhanTürk ise eser mevcut değildir demiştir. Fakat Melike Gökcan Türkdoğan'ın “İlm-i Kıyâfet ve Firaset Bağlamında Mustafa Bin Evrenos'un “Hâzâ Kitab-ı Firasetname ve Kıyâfetname”si”[**Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisinde** (Cilt. 7, Sayı. 34, s. 173.)] adlı makalesinde verilen dipnottan eserin Edirne Selimiye Kütüphanesi 122/3 numarada olduğu görülmektedir.

nev'i eserlerin en iyilerinden biridir¹² derken İskender Pala o güne dek yazılan kıyâfetnamelerin en mükemmeli olduğunu¹³ belirtir.

9. Muhyiddin Arabî (M.1164–1240)'nin de *Et-Tedbirât-u İlahiye fî İslâhi'l-Memleketi'l-İnsâniyye* adlı eserinin sekizinci bâbı ile El-Fütûhatü'l-Mekkiyye'nin yüz kırk sekizincibâbı firâset konusuyailgilidir.
10. Ebu Abdullah ibni Muhammed ibni Ebu Tâlib Ensârî ed-Dımişkî'nin *Kitabü'l-Âdab ve's-Siyâse fî İlmi'n-Nazarî ve'l-Firâse* adlı eserini de sayabiliriz.

Kıyâfet-nâme türünde, Fars edebiyatında yazılmış eserler de şöyledir.

1. Kemaleddin Abdürrezzak Kâşânî (öl.730/1329)'nin adını venüşhasınıbilmediğimiz bir eseri vardır.
2. Derviş Abdurrahman Mîrek (M.14.yy)'in Sultan Said Bahadır'a ithafen yazdığı *Tuhfetü'l-Fakîr* adlı eseri de bu konuda Fars edebiyatında verilmiş ikinci eser sayılabilir.
3. Seyyid Ali Hemedânî (öl.786/1384) de beşinci babının sonları kıyâfet-nâme sayılan *Zahiretü'l-Mülûk* adlı bir eser vermiştir
4. Hüseyin Vâiz Kâsîfî (öl.910/1504)'nin firâsetle ilgili bir bölümü bulunan *Aklâk-ı Muhsin* adlı eserini de bu tür içinde sayabiliriz.

Türk edebiyatında kıyâfet-nâme türünde verilen eserler de şu şekilde sıralanabilir:

1. Hamdullah Hamdî (M.1449-1503)'ye ait manzum *Kıyâfet-nâme* adlı eser.¹⁴
2. Firdevsî-i Rûmî (Sultan II. Bâyezid devri)'nin *Firâset-nâme* adlı eseri
3. Sivrihisarlı Şaban'ın 1531'de Damat İbrahim Paşa'nın emriyle yazmışolduğu manzum tercüme eser.¹⁵
4. İlyas ibni İsa-yı Saruhanî(öl.1539)'nin yazdığı *Kıyâfet-nâme* adlı eseri
5. Abdülmecid ibni Şeyh Nasuh(öl.1588)'a ait *Kıyâfet-nâme* adlı eseri
6. Mustafa ibni Evrenos'un kaleme aldığı *Kıyâfet-nâme* adlı eseri¹⁶

¹² Çelebioğlu, s. 230.

¹³ Pala, s. 244.

¹⁴ Bkz. Çelebioğlu, Çavuşoğlu.

¹⁵ Bkz. Kenan Bozkurt, *Kıyâfet İlmi, Türk Edebiyatında Kıyâfet-nâmeler ve Şa'bân-ı Sivrihisârî'nin Kıyâfet-nâmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır, 2008.

7. Bali-zade Mustafa Efendi'nin 983/1575'de tamamlayıp III. Murad'a ithaf ettiği bilinen eseri
8. Nesîmî'nin (öl. 16.yy)*Kıyâfetü'l-Firase*¹⁷ adlı eseri
9. Niğdeli Visalî'nin 1003/1595 civarlarında yazıp III. Mehmed'e ithaf ettiği *Vesiletü'l-İrfân* adlı eseri
10. Lokman bin Hüseyin'in 1601'de yazdığı *Kıyâfetü'l-İnsaniyye fî Şemâil-i-Osmanî* adlı eseri
11. Şeyh Ömer Halveti'nin 1620 tarihli manzum tercümesi
12. Ömer Fani Efendi(öl.1032/1622-23)'ye ait *Kıyâfet-nâme*
13. Erzurumlu İbrahim Hakkı (M.1703-1780)'nın yazmış olduğu *Kıyâfet-nâme*
14. Gevrek-zâde Hafız Hasan(öl.1216/1801)'in tercüme eseri
15. Mustafa Hami Paşa(öl.1295/1878)'ya ait *Fenn-i Kıyâfet-nâme* adlı eser.

Türkçe kıyâfet-nâmelerin tarihine baktığımızda, Hamdullah Hamdi'nin 15. asırda yazdığı eserden sonra 16. ve 17. yüzyıllarda ve sonrasında yoğunlaştığını görüyoruz. Bizim incelediğimiz eser de 16. yüzyılda kaleme alınmıştır. Tosyavî,eseri kaleme alırken sadece insan özelliklerini naklen anlatıp bırakmamıştır. Yetiştigi tasavvufî ortamın da etkisiyle ayet, hadis ve nefis mertebeleri gibi bazı dini ve tasavvufi unsurlarla da eserini zenginleştirmiştir.

Abdülmecid bin eş-Şeyh Nasûh'un babasının“âlimlerin gözdesi bir tarikat”¹⁸ olarak bilinen Zeyniyye tarikatında postnişinlik yapmış bir âlim olduğunu da belirterek, onun yetiştigi ortam gereği dinî ve ilmî yönünün kuvvetli olduğunu söyleyebiliriz. Eserlerinin çoğunluğu tefsir alanında olduğu için müellifin hayatı hakkında güncel araştırmalar ağırlıklı olarak tefsir alanında yapılmaya başlanmıştır. İlk olarak Muammer Erbaş tarafından Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde hayatı ve eserleri hakkında bir makale yayınlanmıştır.¹⁹ Müellifin, konusu tefsir olan *el-Hüdâ ve'l-Felâh* adlı eseri münasebetiyle de bu makaleyi iki

¹⁶ Bkz. Melike Gökcan Türkdoğan, “İlm-i Kıyâfet ve Firaset Bağlamında Mustafa Bin Evrenos'un “Hâzâ Kitab-ı Firasetname ve Kıyâfetname”si”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**,Cilt.7, Sayı. 34, ss. 172-195.

¹⁷ İskender Pala, Nesimi'nin eser ismini “Vesiletü'l-İrfân” olarak bildirmiştir. Fakat diğer çalışmalarda “Kıyâfetü'l-Firase” olarak geçmektedir.

¹⁸ Bkz. Reşat Öngören, **Alimlerin Gözdesi Bir Tarikat Zeyniyye**, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012.

¹⁹ Muammer Erbaş, “Bir Osmanlı Müfessiri: Abdülmecid b. eş-Şeyh Nasûh b. İsrâîl (öl. 973/1565) Ve Eserleri”,**DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı XXIV, İzmir 2006, ss.161-186.

yüksek lisans tezi takip etmiştir.²⁰Biz de bu çalışmamızda Abdülmecîd bin eş-Şeyh Nasûh'un Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hafid Efendi, 479'da kayıtlı manzum Kıyâfet-nâme'sini incelemeye çalışacağız. Tüm araştırmalarımıza rağmen eserin başka bir nüshasına ulaşamamıştır.

²⁰ Ufuk Hayta, **Abdülmecîd B. Nasûh Tosyevî'nin (öl. 1588) Hayatı, Eserleri ve el-Hüdâ ve'l-Felâh Adlı Tefsir Risâlesinin Tahkîki** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa 2008; Harun Uluğ, **Abdülmecid b. eş-Şeyh Nasuh b. İsrail'in 'el-Hüda ve'l-Felâh' İsimli Eserinin Edisyon Kritiği ve Tanıtımı** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir 2009.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDÜLMECİD TOSYAVÎ'NİN HAYATI,ESERLERİ VE İLMÎ YÖNÜ

1.1. HAYATI

Müellifin hayatı hakkında kapsamlı çalışmalar,kaynaklar sınırlı da olsa yapılmıştır. Bizde konumuz gereği bu hususu tekrar gözden geçirdik ve pek farklı bilgilere ulaşamadık. Bu çalışmalardaki bilgileri genel hatlarıyla özetleyip farklı görüşleri değerlendireceğiz.

Müellifin ismi incelediğimiz eserde “Abdülmecîd bin eş-Şeyh Nasûh bin İsrâil” olarak geçmektedir. 51. beytte müellif ismini de şu şekilde verir;

“Ya‘ni ‘Abdü-l Mecîd bin Naşûh
‘Aşk-ile nûş idüb şarâb-ı fütûh”

En geniş isim, şecere, nisbe ve künye kaydının ise “Abdülmecîd bin eş-Şeyh Nasûh bin İsrail et-Tosyavî el-Amasyavî er-Rumî el-Hanefî es-Sufî” olduğu ifade edilmektedir.²¹

Tosyavîsiirlerinde mahlas olarak ismini anımsatan “şerefli, onurlu, övgüye layık” anlamındaki **Mecîdî**’ yi kullanmaktadır. Kıyâfet-nâme'de mahlası, nasihat bölümünün ilk beyti olan 379. beyitte şu şekilde geçmektedir;

“Ey **Mecîdî**’ko gayrı hâliñi gör
Ahîret zâd-içün n’ola ki gör”

Abdülmecîd Efendi’ninDedesı Kadirî tarikatından icâzetli İsrâil Dede’dır.²²Babası Şeyh Nasûh Efendi küçük yaşta Tosya’da Pîrî Halife’den Kur’an öğrenip hafızlığını tamamlamış, Amasya’da hat ilmine vakıf olduktan sonra Tokat’a geçerek orada Şeyh Tacüddin İbrahim Karamanî’nin halifelerinden Boyabatlı Hacı Halife ile tanışarak onun vesilesiyle Şeyh Tacüddin’in himayesine girmiştir.²³ Babası 1513-1516 tarihleri arasında, Bursa’daki Zeynî dergâhında postnişinlik yapmış, sonra kendi isteğiyle memleketine gitmiş orada vefat etmiştir(öl.1517 veya

²¹ Ufuk Hayta, “Hayatı ve Eserleriyle Abdülmecîd B. Nasûh Tosyevî ve Cevâhiru’l-Kur’ân ve Zevâhiru’l-Furkân Adlı Tefsir Risâlesinin İlmî Değeri”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Bursa, 2007, (makale)Cilt.16, Sayı.2, s. 346.

²² Hayta, y.l., s.16.

²³ Hayta, makale, s. 347.

1518).²⁴ Abdülmecîd bin eş-Şeyh Nasûh'un 1500'lü yılların başında doğduğu tahmin edilmektedir.²⁵ Doğum yeri hakkında kesin bilgi olmamakla beraber Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri adlı eserinde onu Amasya yakınlarındaki Ladik (Lazkiye) kasabasından olarak göstermiştir.²⁶ Babasının burada hat ilmi öğrendiği de varsayılırsa burada doğmuş olması muhtemeldir.

Abdülmecîd Tosyavî (öl. 996/1588) Osmanlı Devleti'nin en geniş sınırlarına ulaştığı, fütûhat, siyâset, ilim-irfân ve sanat itibarıyla en parlak devrini yaşadığı, idârî, hukûkî, iktisâdî, ilmî ve ictimâî müesseseleriyle yüksek bir İslam medeniyetinin bütün vasıflarını hâiz, dünya üzerinde en etkili olduğu dönemler olarak kabul edilen Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566), II. Selim (1566-1574) kısmen de III. Murat (1574-1595) devrinde yaşamıştır.

Tosya, geçmişte Amasya'ya, bugün ise Kastamonu iline bağlı bir ilçedir. Kaynaklarda bazen Tosya'ya, bazen Amasya'ya, bazen de er-Rûmî şeklinde Anadolu'ya nisbetle anılan Abdülmecîd Efendi'nin, ömrünü büyük ölçüde burada geçirdiği anlaşılmaktadır. Müellifin vefat yeri hakkında, Tosya ve Amasya olmak üzere iki farklı yer verilmektedir.²⁷

Abdülmecîd Efendi'nin vefat yılı hakkında Muammer Erbaş, 960/1552 veya 963/1565 tarihlerinin makul olduğunu söylerken; Ufuk Hayta, yazarın eserlerinin ferağ kayıtlarından hareketle verdiği 996/1588 tarihinin²⁸ daha isabetli olduğunu belirtmiştir. Biz de bu görüşü uygun görmekteyiz.

Abdülmecîd Efendi'nin, Yahya bin Nasûh isimli biraderi de ilim ehlidir ve *Avamili'l-Mie*'yi şerh etmiştir.²⁹ Fakat onun hakkında da kaynaklarda kapsamlı bilgi bulunmamaktadır. Abdülmecîd Efendi'nin Pîr Muhammed adında bir de oğlu vardır.

²⁴ Öngören, ss. 113-114.

²⁵ Hayta, y.l., s.16.

²⁶ Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Matbaa-i Amire, İstanbul, H.1333, c.1, s.354.

²⁷ Uluğ, s. 5.

²⁸ Hayta, y.l., ss:16-18.

²⁹ Bkz. Metin Bilge, **Yahya b. Nasuh b. İsrail Ve Şerhu'l – Avamili'l – Mie Adlı Eserinin Tahkik Ve Tahlili** (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Sivas, 2010.

1.2. ESERLERİVE İLMÎ YÖNÜ

Babasının ilmî hayatı hakkındaki bilgilere yukarıdaki şekilde ulaşılabilirken Abdülmecid Efendi'nin ilim hayatı hakkında net bilgi bulunmamaktadır. Genç yaşlarında babasıyla beraber Bursa'da olduğu varsayılırsa³⁰ ilim tahsilini Zeynî dergâhında Zeynî âlimlerle yaptığı söylenebilir. Ufuk Hayta, müellifin bir eserinde "Hicrî 931 Kostantiniyye" kaydını düşmesinden dolayı bu tarihte İstanbul'da olabileceğini belirtmiştir.³¹

Eserlerinden hareketle zamanının aydın, âlim bir şahsiyeti olduğunu düşündüğümüz Abdülmecîd Efendi'nin ilmî yönünü daha iyi anlayabilmek için Zeyniyye tarikatını biraz daha açmak istiyoruz. Zeyniyye Tarikatı XV. yüzyılda tasavvuf dünyasında önemli bir yeri olan, özellikle âlimler arasında yayılan önemli bir tarikattır. Kurucusu Zeynüddîn-i Hâfî'dir (öl.858/1435). Abdülmecîd bin Nasûh; Zeyniyye tarikatında postnişinlik yapmış, ilmî ve tasavvufî yönü olan babasından etkilenmiştir.³² Eserlerinde Zeyniyye tarikatının şeyhlerine yer vermesi ve onlardan "şeyhunâ/şeyhimiz" diyerek söz etmesi onun bu tarikata mensûbiyetini ve hayatını bu tarikatın düsturlarıyla şekillendiren bir sûfî olduğunu göstermektedir.³³ Tasavvuf geleneğine aşinâlığı buradan gelmektedir.

Eserlerini Ufuk Hayta'nın çalışmasından faydalanarak şöyle özetleyebiliriz:

A. Tefsirle İlgili Eserleri

Sûre Tefsirleri

1. *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*: Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Ktp. nr. 793, vr. 1-99, Arapça, H.955, Müellif hattı.
2. *Tezkîru'n-nâsîn fi tefsîri sûreti'l-Yâsîn*: İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. 558, vr. 33a-78b, Türkçe.
3. *Tefsîru sûreti'l-Mülk*: İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. 558, vr. 78a-97a, H. 986, Türkçe.
4. *Tefsîru sûreti'l-İnsân*: Süleymaniye Ktp., Reşid Ef., nr. 1019, vr. 95b-107a, Arapça, Müellif hattı.

³⁰ Hayta, y.l.,s.16.

³¹ Hayta, y.l., s. 18.

³² Muammer Erbaş, ss. 162-164.

³³ Hayta, y.l., s. 18.

Konulu Tefsirler

5. *el-Hüdâ ve'l-felâh*:Süleymaniye Ktp., Reşid Ef., nr. 1019, 1b-26a, Arapça, H.956, Müellif hattı.
6. *el-Havf ve'l-hüzn*: Süleymaniye Ktp., Reşid Ef., nr. 1019, 31b-40a, Arapça, Müellif hattı.
7. *el-Fevzü'l-azîm*: Süleymaniye Ktp., Reşid Ef., nr. 1019, 61b-73a, Arapça, H.957, Müellif hattı.
8. *Tezkiretü üli'l-elbâb*: Süleymaniye Ktp., Reşid Ef., nr.1019, 41b-59b, Arapça, H. 957, Müellif hattı.
9. *Risâle fî tefsîri'l-âyâtî'l-müteallika bi't-temsîl*:Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 272, Arapça, H. 972.

Kur'ân İlimlerine Dair Eserleri

10. *Makamâtü'l-mücevvîdîn ve derecâtü'l-muallimîn*:Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 18, Arapça, H. 979.
11. *Risâle fî beyânî'l-hurûfî'l-mukattaat*:Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 1046/1, 7b-10a,
12. *Ferîdetü'l-furkân fî tecvîdî'l-Kur'ân*:Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 1046/2 12b-26a.
13. *Risâle fî esâmî sûveri'l-Kur'ân*:Kastamonu İl Halk Ktp.,nr. 1046/4, 31a-34a.
14. *Risâle fî vukûfî'l-Kur'ân*:Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 1046/5, 34a-36a.

B. Tasavvufî İlgili Eserleri

1. *Riyazu'n-nâsihin*: Zile İlçe Halk Ktp., nr. 195. (Halen Milli Kütüphane'de bulunmaktadır.)
2. *Menâkıb-ı Evliyâ*:Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 4027 vr. 33-67, Türkçe.
3. *Menâkıbu'l-ârifîn ve kerâmâtü'l-kâmilîn*:İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., nr. 558, Türkçe.
4. *Kıssa-i Çoban ve Münâcât*:Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 4027/1, vr. 1-12, Türkçe, H.988.
5. *Mutâibetü'l-kulûb bi muhâtabetî'l-mahbûb*:Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 4027/2, vr. 12-20.
6. *Ucâletü Muhtasaratün mine't-tasavvuf*:Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 3674/3, vr. 258b-263b, Arapça.

7. *Levâihu'l-kulûb ve revâiyhu'l-mahbûb*:Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 3674/8, vr. 280b-290a.
8. *Nahvü'l-ârifîn*:Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 710, vr. 68-70, Arapça.
9. *Nasihatnâme*:Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 3674/5, vr. 269b-271a, Farsça.
10. *Esrâru'n-necât ve'n-necâh*:Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 3674/6 vr. 273b-277b, Arapça.
11. *Lâyihâ-i Rûhâniye ve Lâmia-i Nûrâniye*:Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 3674/6, vr. 278b-279b, Müellif hattı, Farsça.
12. *Kenzü'l-fevâid*: Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Ef., nr. 2243, Arapça, Müellif hattı. Diğer bir nüshası, Kayseri Raşid Ef. Ktp.,Raşid Ef., nr. 693.

C. Hadisle İlgili Eserleri

1. *Safâu's-sâlihîn*:Manisa İl Halk Ktp., nr. 8066/3, vr. 87b-133a, Müellif hattı, Arapça, H. 967.
2. *Sûrûrû'n-nâzirîn*: Manisa İl Halk Ktp., nr. 8066/4, vr. 134b-175a, Arapça, H. 968.
3. *Risâle mine'l-ehâdîsi'l-kudsiyye*:Yapı Kredi BankasıSermet Çifter Ktp., nr. 161, vr. 1b-19b varakları arasında yer aldığına işaret edilen eser mevcut değildir.
4. *Tekmiletü'l-beyân*:Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Ktp.,nr. 793, Arapça, Müellif hattı.
5. *Arafâtü'l-ârifîn li'l-vukûf fî mevkîfî ibâdeti rabbi'l-âlemîn*: Süleymaniye Ktp., Reşid Ef., nr. 136, 31vr.

D. Fıkıhla İlgili Eserleri

1. *Tevakkühü'l-fukahâ ve telezzüzü'l-üdebâ*:Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 4019, 27 vr. Müellif hattı.
2. *Risâle alâ kavli sâhibi't-tenkîh fâsl fî't-ta'n*:Süleymaniye Ktp., Servili, nr. 250, vr. 24-25, Arapça.
3. *Tuhfetu'l-ahbâb*:Ufuk Hayta, bu eserin bazı kaynaklarda zikredilmesine rağmen kütüphane kataloglarında yaptığı araştırmalarda böyle bir kayda rastlamadığını belirtmiştir.
4. *İsrafilzâde Risâlesi*:Atuf Ef., Ktp., nr. 2838 vr. 146-150 arasında yer aldığı söylenen eser mevcut değildir.

E. Diğer Eserleri

1. *Matlabü'l-a'lâ fî şerhi esmâi'llâhi'l-hüsnâ*:Süleymaniye Ktp., Reşid Ef., nr. 592, Müellif hattı, Türkçe, H.972.
2. *Ravzatü'l-ezhâr ve cennetü'l-esmâr*: Süleymaniye Ktp.,Esad Ef., nr. 1416, Müellif hattı, Arapça, H. 952.
3. *Manzûm Kıyâfetnâme*: Süleymaniye Ktp., Hafid Ef., nr. 479, Müellif hattı, Türkçe.
4. *Me'debül-füdalâi'l-ârifin fî menâkıbi'l hülefâi'r-râşidîn*:Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 4027/3, vr. 20-32, H. 988,Müellif hattı, Türkçe.
5. *Menâkıbü'l-kurrâi's-seb'a ve ş-Şâtıbî*:İstanbul ÜniversitesiMerkez Ktp., nr. 558, Türkçe.
6. *Mecmâû'l-fezâil ve menbâû'l-hasâil*:Kayseri Raşid Efendi Ktp., nr. 693, vr. 31b-80a, Arapça.
7. *Nebzetü'n-mine'l-hakâyık ve zübdetü'n-mine'd-dekâyık*:Kayseri Raşid Ef., Ktp., nr. 693, vr. 1a-12a.
8. *Risâletü'l-mevâiz ve'd-duâ*:Kayseri Raşid Efendi Ktp., nr. 693, vr. 92b-108a.
5. *el-İstifâ fî menâkıbi'l-Mustafâ*:Ufuk Hayta, bu eserin bazı kaynaklarda zikredilmesine rağmen kütüphane kataloglarında yaptığı araştırmalarda böyle bir kayda rastlamadığını belirtmiştir.
9. *Muhtasaru'l-muhtasar*:Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., nr. 3080. (Halen Milli Kütüphane'de bulunmaktadır.)
10. *Risâle fî beyâni ekâvilis-sekât fî tahkîkil-Avâlim mine'l-arz ve's-semakât*:Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., nr. 4529/6,vr. 68b-69b. (Halen Milli Kütüphane'de bulunmaktadır.)
11. *Fezâilü'l-ilm ve'l-âlim*:Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 3674/4, vr. 264b-269a, Türkçe.
12. *Münâcâtu Levâhibin-Necât*:Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 3674/9.
13. *Risâletül-eizzâi ve erbâbil-işarât fîn-nahv*:Samsun İl Halk Ktp., nr. 1049/7. (Halen Milli Kütüphane'dir.)
14. *Ta'rifâtun Mâ'rifetuhâ*:Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 1046/3, vr. 26b-27a, Arapça.

F. Tercüme Eserleri

1. *İrşâdü't-Tâlibîn fî ta'lîmi'l-müteallimîn (Tercüme-i ta'lîmi'l-müteallim)*: Murat Molla Ktp., nr. 1241, Müellif hattı.
2. *Risâletü'l-Muhtasar bi'l-lemhât fî tercemeti'l-Lemeât*: Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 36, vr. 231b-246b.
3. *Tercemetü'l-Levâiyih*:Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 36, vr. 221b-230b, H.989.
4. *Tercüme-i Risâle-i Muhtasara*:İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., nr.558.
5. *Pend-i Attar Tercümesi (Şerh-i Pendnâme li'l-Attâr)*:İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., nr. 4009.³⁴

Müellifin, tespit edilebildiği kadarıyla başta tefsir alanında olmak üzere hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf, İslam tarihi, biyografi, eğitim, psikoloji gibi değişik alanlarda ve üç dilde (Türkçe, Arapça,Farsça) yazılmış ellinin üzerinde eseri mevcuttur. Bunlar arasında Arapça ve Farsça'dan yaptığı bazı tercümeleri de vardır.³⁵ Ufuk Hayta'nın eser incelemelerinden anlaşıldığı gibi müellif, tefsir dâhil hemen bütün eserlerinde derleme ve yorumlama tarzını kendine has bir yöntem kullanarak eserlerini önce kendi, sonra halkın anlayacağı şekilde düzenlemiştir. İncelediğimiz eserde de görüleceği üzere müellif yer yer Arapça, Farsça beyitler, ayet-hadis iktibasları, yer yer Tevrat'tan bölümler aktararak çok yönlü ilmî seviyesini göstermiştir. Daha ziyâde bireyin ve toplumunsaadetini amaçlayan, vaaz ve irşad yönü ağır basan, halkın en çok okuduğu sûreleri ya da halka amelî pratik açıdan faydalı olacak âyetleri tefsir ettiği görülmektedir.³⁶ Bu eserde de kıyafet ilmini dini yönden değerlendirmiş, bu ilmin doğru anlaşılması için ayet ve hadislerle yorumlamıştır. Eksik veya faydalı yönlerini değerlendirip insanları uyarmıştır.

Aldığı dini eğitim ve yetiştigi tasavvufî ortamın da etkisiyle müellif eserlerinde Arapça ve Farsça şiir alıntılarının yanındakendi şiirlerini de kullanmıştır. Hafız Dîvanı'ndan ve Şeyh Kemali'l-Hocendî'den birer Farsça beyit alıntı yapmıştır. Çoğu tasavvufî yönü ağır basan şahsiyetlerde olduğu gibi amaç, edebiyattan öte insanlara Allah'ı sevdirek anlatmak, akılda ve gönülde tutmaktır. Ama yazdığı her

³⁴ Hayta, makale, ss. 350-354.

³⁵ Hayta, s. 20.

³⁶ Hayta, s. 21.

eserinde, gerek kendine ait gerek önemli şairlerin şiirlerini kullanması edebiyata ilgi duyduğunun açık beyanıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

ABDÜLMECÎD TOSYAVÎ'NİN KİYÂFET-NÂME ADLI ESERİ VE TAHLÎLİ

2.1. METİN İNCELEMESİ

2.1.1.Şekil Açısından

Müellif vezin olarak aruzun remel bahrinin “Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün” kalıbını kullanmıştır. Eserin nazım şekli ise “Mesnevi” olup tamamı 391 beyitten müteşekkildir. Eser ince talik hattıyla kaleme alınmıştır. Eserin asıl açıklama bölümleri siyah mürekkeple, başlıklar ve bazı ayet hadis iktibasları ise kırmızı mürekkeple kaleme alınmıştır. Eserin her varagında 17 satır yer almakta ve eserin tamamı 26 varaktan oluşmaktadır. Her varak kırmızı mürekkeple, iki sütun halinde çerçevelendirilmiştir. Tosyavî, eseri şu başlıklar altında kaleme almıştır:

- 1- Hikâyet Der-Taḥkîḳ-i Kıyâfet ve Taşdîḳ-i Firâset (148b)
- 2- Der-Şurû‘ -ı Maḳşûd (150a)
- 3- Fî Beyâni’l-Elvân / Min Nev‘i’l-İnsân (152a)
- 4- Şıfat-ı Seḳâmet ki Her Biri Bir Şâna Perverdigâr-ı Padişâh-ı Mübîn Anları
Mûsâ aleyhi’s-selâma Teybîn İtdiginüñ Evşâfı Beyânındadır (153a)
- 5- Der-Beyân-ı Mâ-Hüve’l-Vârikatü Fîhi (158a)
- 6- Der-Beyân-ı Sebeb-i Ḥilḳat-i Ḥüsn ve Ḥulḳ-ı Müstaḥsen-i İnsân(159a)
- 7- Der-Beyân-ı Mu‘âraza (159b)
- 8- Hikâyet u Şikâyet ez-Rûzigâr-ı Gaddâr (160a)
- 9- Der-Beyân-ı Pend (161a)

Eserin başlıklardan da anlaşıldığı üzere müellif sadece kıyafet bilgilerini verip konuyu tamamlamamıştır. Örneğin Türkçe ilk yazılan kıyafet-name olan ve Türkçe yazılan çoğu kıyâfet-nâmeye ilham kaynağı olan Hamdullah Hamdî'nin Kıyâfet-nâme'si de hamdele-salvele denilebilecek beyitlerden sonra 26 başlık ve kıyâfet unsurları verilerek 155 beyitte bitirilmiştir.³⁷ Tivrattaki eksiklik sıfatlarının beyanı, güzelliğın ve güzel ahlaklı insanın yaratılış sebebi, bu ilme yaptığı muaraza

³⁷ Bozkurt, s. 54.

(mu halefet), rüzgârın sert esiş iyle zamaneden ş ikâyet ve nasihat bölümleri bu eseri sadece bir kıyafetname olmaktan öteye geçirmektedir.

2.1.2. Muhtevâ Açısından

Abdülme cîd Tosyavî, esere bir manzum hikâye ile giriş yapmıştır. Hikâyeyi, İbn-i Sem'a'nın³⁸ Mekke'den Şam'a gidince orada İmam-ı Şâfiî'den³⁹ rivayet ettiğini ifade ederek başlar. Hikâyeye göre İmam-ı Şâfiî kıyâfet ilmini öğrendikten sonra bir risale yazar. Şamdan, Kâbe'ye gitmek için yola çıkınca yolu bir köye düşer. Burada gördüğü kişi kıyafet ilmine göre kötü ahlâklı olması gerekirken onları misafir eder, sıcak davranır, ikramda bulunur. Bunun üzerine İmam-ı Şâfiî öğrendiği ilmin yanlış olduğunu düşünerek üzülür. Ertesi sabah yola çıkmak için hazırlandıkları sırada o kişi gelerek bir hesap defteri çıkarır, onların hesabı ödemed en gidemeyeceklerini söyler. Bu nifak ehli kişi deftere her şeyin fiyatını iki misli yazarak iki dinar borç çıkarmıştır. İlmin doğruluğunun ortaya çıkmasına duyduğu sevinçle İmam-ı Şâfiî'ye bu kişinin yaptığı cefâ, sefâ gibi gelmiş, hesabını ödeyerek yoluna devam etmiştir.

Hikâyeden sonra Allah'a hamd, övgü ve dua kısımları içeren "hamdele" bölümü yer alır. Devamında ise Hz. Muhammed'e salat ve selam içeren "salvele" bölümü bulunur.

Hikâye ve giriş kısımlarından sonra yaklaşık bir sayfalık mensur bölüm bulunur. İnşa başlığı atılan bu bölümün girişi şu şekildedir:

"Bu faşl-ı evvel ka ziyye-i 'ayân ve şol huşûşı beyân ider ki Perverdigâr-ı Rahmân hilkat-ı insânı yeksân itmeyüp her şahş a bir 'alâmet ile imtiyâz virüb her ferd i bir dürlü şıfatla mümtâz eyledi. Ya'ni kiminüñ endâmını beyâz muşaffâ ile pür-şafâ idüp safha-i rüy-ı zîbâsını hasta-i çeşm-i 'uşşâka menba' u şifâ eyledi ve kiminüñ a'zasını vird-i âyîn-i tezyin-i hamrâ ile tahsîn idüp cemâl-i bî-hemtâ ile müzeyyen ve müntehâ eyledi ve kiminüñ rûh-ı mevzûnını gendüm-gün ve halâvet-i

³⁸ "Hanefî fakih i ve muhaddis olan İbn Semâa'nın tam ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. Semâa b. Ubeydillâh et-Temîmî al-Kûfî'dir. Hicri 130 (M. 747-8) yılında doğmuştur. Şaban 233(Mart 848) tarihinde vefat etmiştir."Geniş bilgi için bakınız: Cengiz Kallek, "İbn Semâa", **DİA**, İstanbul, 1999, Cilt. 20, ss.313-14.

³⁹ "Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî H. 150 (M. 767) yılında Gazze'de doğmuştur. Şâfiî mezhebinin kurucusudur. Ehl-i sünnet itikadında olan müslümanlardan, amellerini yani ibadet ve işlerini, bu mezhebin hükümlerine uyarak yapanlara *Şâfiî* denir. 29 Receb 204(19 Ocak 820)'de Mısır'da vefat etmiştir." Geniş bilgi için bakınız: Bilal Aybakan, "Şâfiî",**DİA**,İstanbul, 2010, Cilt. 38, ss. 223-233.

*melâhatini şîrîn ve efzûn idüp dil-i ‘uşşakı hasta ve pür-hûn ve âşufte vü Mecnûn
eyledi ki güfte end Hâfız*

*Ân siyeh-çerde ki şîrîn-i ‘âlem bâ-ôst
Çeşm-i nigû leb-i handan dil-i hürrem bâ-ôst”*

İranlı, meşhur şair Hâfız'dan⁴⁰ verilen beytin anlamı şöyledir:

“O kara gözlü ki âlemin tatlılığı onunladır.

Güzel göz, gülümseyen dudak, sevinçli kalp onunladır.”⁴¹

Güzelliğin anlatıldığı bu bölümde anlatım biraz ağdalıdır ve iki Farsça beyt bulunur. Biri Hafız'a ait olan beytin diğeri Kemâl-i Hucendi'ye⁴² aittir.

*“Çeşmeger înest u ebrû îñ ü nâz şîve îñ
El-vedâ‘ ey zühed ü takvâ el-fîrâk ey ‘aql u dîn”*

“Göz ve kaş, işve ve naz eğer buysa,

Ey zühed ve takva elveda, ey akıl ve din hoşçakal!”

Fars edebiyatının önemli isimlerine ait olan bu beyitler müellifin Fars edebiyatıyla da ilgili olduğunu göstermektedir.

Müellif metne giriş yaptığı hikaye bölümünden ve ağdalı mensur bölümden sonra *Der-Şurû‘-ı Maksûd (Maksadın Beyanı)* başlıklı konuya

“Nev‘-i insânı çün yarattı Hüdâ

Oldı herkesde bir şîfat peyda” (54)

⁴⁰ Hâfız-ı Şîrâzî: Hâce Şemseddin Muhammed (öl. 792/1390 [?]) İran'ın önde gelen lirik şairlerinden. Şîraz'da dünyaya geldi; doğumu için verilen tarihler 717 (M. 1317) ile 726 (M. 1326) arasında değişmektedir. Kaside, rubâî ve kıtalar da yazmış olmasına rağmen Hâfız şöhrete gazelleriyle ulaşmıştır. Hâfız'ın şiirlerindeki âhenk ve akıcılık yanında dilinin sade, tekellüfsüz ve veciz olması şöhretinin en önemli sebeplerinden biridir. Bilinmeyen veya görülmeyen dillere ve sırlara tercüman olduğu için kendisine “Lisânü'l-gayb” ve “Tercümânü'l-esrâr” lakapları da verilen Hâfız'ın divanı İran dışında Ortadoğu, Hindistan, Türkiye ve bazı Avrupa ülkelerinde de tanınmıştır.

Hâfız 791'de (1389) veya daha kuvvetli bir ihtimalle 792 (1390) yılında Şîraz'da ölmüş ve bugün türbesinin bulunduğu Hâfızıye semtine gömülmüştür. Geniş bilgi için bakınız: Tahsin Yazıcı, “Hâfız-ı Şîrâzî”, **DİA**, İstanbul, 1997, Cilt. 15, ss. 103-106.

⁴¹ “O esmer güzeli dünyanın bütün şirinliğine, şarap renginde güzel gözlere, gülümseyen dudaklara, neşeli bir gönle maliktir.” Abdülbaki Gölpınarlı, **Hafız Divanı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968, s. 19.

⁴² Kemâl-i Hucendî: (öl. 803/1401) Mutasavvıf-şair. Mâverâünnehir bölgesinde bulunan Hucend'de doğmuştur. Geniş bilgi için bakınız: M. Nazif Şahinoğlu, “Kemâl-i Hucendî”, **DİA**, İstanbul, 2002, Cilt. 25, s. 226.

beytiyle başlamış; devamında *"Allah'ın insanı yaratış hikmetini, yaratılışın çeşitliliğini"* ifade etmiştir.

“Luṭfunı ‘āleme sebīl itdi
Şureti şirete delīl itdi” (61)

diyerek de toplumumuzda yaygın olan *“siretin surete yansıması”* düşüncesini açıklamıştır. Bu düşüncüyü desteklemek için; **Ḳāle’llāhu Teālā: Ve’l-beledü’ṭ-tayyibu yeḥrucu nebātaḥu bi-izni rabbihi vellezi ḥabese lā-yeḥrucu illā nekiden**(Araf Sûresi 7/58)

“(Toprağı) iyi ve elverişli beldenin bitkisi, Rabbinin izniyle bol ve bereketli çıkar. (Toprağı) kötü ve elverişsiz olandan ise, faydasız bitkiden başkası çıkmaz.”⁴³ ayetini vermiştir.

Devamında *"iç ve dışın güzel olmasının faziletlerini"* açıklamıştır.

“Bula hem ol necāt-ı nīrānı
Ola cennet içinde seyranı” (80)

dedikten sonra içi ve dışı güzel kişilerin cennete layık olmasına delil olarak **“Ḳāle’n-Nebīyyü(as) : İnnā’llāhe Teālā lā yaḥsinu hulḳa raculīn ve ḥaleḳahu ve hüve yūrīdu en yua’zzibehū bi’n-nār (151b)”**hadisini verir. Hadis, kaynaklarda⁴⁴

«وَاللّٰهُ مَا حَسَنَ اللّٰهُ خُلِقَ رَجُلٌ وَخُلِقَ فَتَطَعُمُهُ النَّارُ أَبَدًا» şeklinde geçen

hadisle anlam olarak aynı, fakat bazı kelimeleri farklıdır. Anlamı: “Allah bir kişinin yaratılışını ve ahlakını güzelleştirdikten sonra onu ateşe mi atar!” şeklindedir.

Tasavvufî yönü ağır basan müellif, devamında da Allah’ın Celal ve Cemal sıfatlarından hareketle yaratılmışların zıtlıklarına örnekler verir.

“İştikāḳ-ı cemi‘ -i kevn ü mekân
Bu ikidendür gel itme gümân
Nīk ü bed ‘ālem içre her ne ki vār
Bil Celāl ü Cemālden oldı ey yār” (94, 95)

⁴³ Diyanet İşleri Başkanlığı, **Kuran-ı Kerim Meali**, <http://mushaf.diyanet.gov.tr/#> (12.12.2015).

⁴⁴ Ebü’l-Kāsim Müsnidü’d-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, **Mucemu’l-Evsat**, (Muhakkik: Tarik b. İyaz), Kahire, H.1415, Cilt. 7, s. 37, no. 6780.

beyitleri *Celal ve Cemal* fikrini çok güzel anlatmaktadır. Sonra da “*her şeyinkıymetinin zıddıyla bilinmesi*” hususunu “*şükre*” bağlar.

İmdî bil kim bu ihtilâf-ı neseb
Oldı bunca şenâ vü şükre sebeb

Ki ğaraż-ı ‘âlem ile Âdemden
Şükr-i Hâkdur gel olma ğâfil sen (105, 106)

Renklerin açıklanması kısmına esmerin özellikleriyle başlar ve esmerlerin güzelliğini Yusuf’un güzelliğine bağlar. Hz. Muhammed’in de güzelliğini ifade ederek “**Ene emlah**” hadisini kullanır.

Levni olduĝu-çün anuñ esmer
Hüsni Yūsufdan oldı ol hoş-ter

Eyledükde aña suâl aşhâb
“Ene emlâh” anuñ-çün oldı cevâb (111, 112)

“Ben Araplar’ın en güzeliyim.” mealindeki bu hadis kaynaklarda aynen bu şekilde geçmemekle birlikte edebiyatta Necâtî ve Rızâyî, Hz. Peygamber’in eşsiz güzelliğini tarif için bu hadisi iktibas etmiştir.

Nev’î, emlah kelimesinin tuzlu mânâsını da kastederek bereketiyle meşhur Halil İbrahim sofrasının Hz. Peygamber ile lezzet bulduğunu söyler:

“*Zâtını emlah itdi Rabbi Celîl*
Buldı lezzet anuñla hân-ı Halil”⁴⁵

Renkler kısmında, esmerleri anlatan bölümde Hz. Muhammed’i ve Hz. Yusuf’u andıktan sonra “levn-i sabih” diyerek, ahlâk güzelliğini de ekleyerek, bu özelliğin kadınlarda daha hoş olduğunu belirtmiştir. Bu konuyla ilgili şu hadisi vermektir:

⁴⁵ Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na’t*, TDV Yayınları, Ankara, 1993, s. 147.

Ḳāle'n-Nebıyyü (asm): A'zamu nisāi ümmetî bereketen eşbahahünne vechen ve eḳallehünne mehran⁴⁶(152b)

“Ümmetimin kadınları arasında bereket olarak en büyüğü yüzünü (sabaha kadar ibadet ederek) güzelleştiren ve mehri az olandır.” Mealindeki hadis 152b'de 121. beyitten sonra geçmektedir.

Müellif diğer renkleri de anlattıktan sonra eksiklik sıfatları hakkında Hz. Musa'nın beyanı başlığıyla Tevrat'tamezkûr diyerek başka bir konuya geçer. Manzum olan bu kısmın sonunda:

“İster-iseñ eger bu ḳavle delîl
Ne dimiş diñle gör Kelîm-i Celîl” (145)

dedikten sonra konuya delil olarak şu iktibası verir:

“Mezkûrun fi't-tevrâti ḳāle'llahu tea'la li-Mūsâ (as) tis'a ḥıṣâlin mevcûdatün fî tis'ati ricâlin el-ḥabâsetü fi'l-eşḳari ve'l-lecâcetü fi'l-aḥvali ve's-şâmetü fi'l-a'veri ve'l-gafletü fi't-tavîli ve'z-zarâfetü fi'l-ḳaşîri ve'l-kiyâsetü fi'l-kuseci ve't-tekebbürü fi'l-a'raci ve'l-ḥamâkatü fi's-semîni ve's-şeṭâratü fi'l-cerbi”⁴⁷

Anlamı: “Tevrat'ta zikredildiğine göre Allah, Musa'ya dedi ki dokuz kişide dokuz özellik vardır: Kötülük kızıda, inatçılık şaşıda, alaycılık tek gözlüde, gaflet uzunda, ince zekâlılık kısada, kurnazlık kösede, kibir topalda, ahmaklık şişmanda, hilekârlık uyuzdadır.”⁴⁸

Eserde geçen diğer ayet ve hadisler şöyle sıralanabilir:

157a'da 262.beytte geçen “**lenterâni**” ,”... beni kat'ıyyen göremezsın...” anlamına gelir.⁴⁹ Âraf Suresi/ 143. ayette geçer. Bu hitâp Hz. Musa'ya gelmiştir.

⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî, **Müsnedü's-Şihab**, (Muhakkik: Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi), 2. Baskı, Beyrut, 1986, Cilt. 2, s. 183, no. 1146.

⁴⁷ Bu konuyla ilgili danıştığımız Dinler Tarihi Profösörü Ali İhsan YİTİK bu metni bulmanın zorluğunu ifade ederek bizi şöyle bilgilendirmiştir: “Günümüzdeki yazılı Tevrat'ta böyle bir ifadeye rastlanmamıştır. Muhtemelen sözlü Tevrat olarak tanınan Talmut ve onun yorumları niteliğindeki Midreşimlerde yer alan bir metindir.”

⁴⁸ “...Rab, Musa'ya şöyle dedi: Harun'a de ki, “Soyundan gelecek kuşaklar boyunca kusurlu olan hiç kimse yiyecek sunusu sunmak üzere Tanrısına yaklaşmasın. Kusurlu olan sunağa yaklaşamaz: Kör, topal, yüzü arızalı, organlarından biri aşırı büyümüş, kolu veya ayağı kırık, kambur, cüce, gözü özürlü, uyuz, yarası kabuk bağlamış ya da hadım.”

Kutsal Kitap, Leviller-21, Yeni Yaşam Yayınları, Korea, 2014, s. 124.

Günümüzdeki Tevrat'ta kusur olarak sayılabilecek özellikler bu şekildedir fakat yine de metinde geçenle birebir örtüştüğü söylenemez.

⁴⁹ Emine Yeniterzi, **Divan Şiirinde Na't**, TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara-1993, s. 147.

Ayetin tamamı: “Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr’a) gelip Rabbi de ona konuşunca, “Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım” dedi. Allah da, “Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.” dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ dabaygın düştü. Ayılınca, “Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah’ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim” dedi.”⁵⁰ şeklindedir.

Bir önceki beyitte sakalı az ve ince olanın akıllı ve zeki olduğundan bahseder ve beyitte:

“Her ki virmez yüzini mû-i saye
Okur o **lenterâni** Musâya” (262)

olarak geçer. Kim yüzünü sakalın gölgesinde bırakmazsa o, Hz. Musa gibi Rabbini görmeyi isteyebilecek seviyeye çıkar anlamına gelen bu beyitten sonra:

“Virme mû-i sâye yüz gel eyle hâzer
Bil ki şeytân anuñla bile gezer” (263)

diyerek yüzünü sakal içinde bırakmaktan sakın ki Şeytan onlarla gezer diye uyarmaktadır.

“Kemâ kıle’llahu Tebareke ve te’ala **feelhemehe fücûruha**” olarak varak 160a'da kırmızı yazıyla yazılan ayetin tamamı “feelhemehe fücûruha ve takvâhe” şeklinde Şems Suresi / 8. Ayette geçer. Meali ise şöyledir; “Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefsinin arındırarak kurtuluşa ermiştir.”⁵¹ Müellif nefsin makamlarından bahsettiği bu kısımda, mülhime makamında, nefse iyi ve kötü olan şeyleri Rahman’ın bildirdiğini anlatan iki beyitten sonra bu ayeti iktibas etmiştir.

⁵⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, **Kuran-ı Kerim Meali**, <http://mushaf.diyaret.gov.tr/#> (12.12.2015).

⁵¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, **Kuran-ı Kerim Meali**, <http://mushaf.diyaret.gov.tr/#> (12.12.2015).

Kemā Kāle'n-Nebiyyü aleyhi's-selām: e'z-Zeraḳatü fi'l-'ayni yümnün ve kāne Dāvud aleyhi's-selām ezraḳun;⁵² şeklinde 154b'de geçen hadisin anlamı;

“Gözde mavi göz berekettir ve Davud Aleyhi's-selam mavi gözlüdür.” Hadis 154b'de 184. beyitten sonra geçmektedir. Göz renkleriyle ilgili bölümde:

“Ezraḳ olsa anıñ ki çeşmi ‘ayān

Bil mübāreklik oldı aña nişan”(184)beytinden sonra aktarılmıştır.

Kemā Kāle (asm) “el-Mü'minu la'ibün da'ibün ve'l- münāfıku ‘abūsun kanūṭun “ Şadaḳa Rasūlullah⁵³; (155b)

“Mümin güler yüzlü ve tatlı dillidir ve münafık ise asık suratlı ve kötü sözlüdür.” Yüzün özellikleri anlatıldıktan sonra iyi yüzün, yüzdeki herşeyin mutedil olmasıyla anlaşılacağı belirtilerek konu güler yüzlü olmaya bağlanır.(210-214. beyt)

“Olmaya hem bil ol ḳanūṭ u ‘abūs

Sāde dil olmaya olup sālūs” (214) denilerek bu hadis verilir.

Kāle'n-Nebiyyü (as) elā uḥbirukum yā ehle'n-nār küllü ‘utullin cevṵāzin müstekbirin Şadaḳa Rasūlullāh;⁵⁴ (158a)

“... Dikkat edin! Size ateş ehlini de haber veriyorum: Onlar da her katı yürekli, kibirli-şerli, ululuk taslayan kimselerdir.” şeklinde meali verilen hadis 158a da,

“Şikem olsa büyük bil aña nişan

Cāhil olmaḳdurur dāḥi nādān” (289)beytinden sonra yazılmıştır.

‘An Ebā Hureyrete Raziya Te‘ala ‘Anhu Kāle Rasūlu'llah (asm) “Ūḥiya'llāhu Te‘ala İlā İbrāhıme'l-Ḥalīl ve Kāle “Yā İbrāhıme İnneke Ḥalīlī Ḥussine Ḥulḳike Velew Me‘a'l-Küffār Tedḥulu Medāḥile'l-Ebrār Fe İnne Kelimetü Sebekat Li-Men Ḥussine

⁵² Nâsirüddin el-Bânî, **Silsileti'l-Ehadisi'z-Za'ife Ve'l-Mevzû'a Ve Eseruhe's-Seyyi'ü Fi'l-Ümme**, Darû'l-Mearif Yayınları, Beyrut, 1992, Cilt. 4, s. 384.

⁵³ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, **Esasü'l-Belagat**, Daru'l-Kitabu'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, Cilt. 1, s. 287.

⁵⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhım el-Cu'fî el-Buhârî, **Sahih-i Buhari ve Tercemesi** (Mütercim: Mehmed Sofuoğlu), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998, Cilt. 10, s. 4902.

ḥulḳihī En Ezille Taḥte ‘Arşī Ve Eskenehū Ḥazīrate Ḳudsī Ve Edniye Min Ḥavārī⁵⁵(159a)

Ebu Hureyre’den (r.a.)rivâyetle: “Allah Resulü buyurdu ki; Allah, İbrahim’e vahyetti ve dedi ki ‘Ey İbrahim, sen benim halîlîmsin/dostumsun, kâfirlere karşı da olsa ahlâkını güzelleştir ki bu, seni ebrara/iyilere dâhil eder. Ahlâkını güzelleştireni arşımın gölgesinde gölgelendireceğim. Zat-ı Mukaddes olarak onu yanıma yerleştireceğim, onu kendime yaklaştıracam.”

Meâli verilen bu hadis kıyafet hükümlerini tamamladıktan sonra sonuç kısmı sayılabilecek kısımda:

İmdi gel eyle ḥūyuñı zībâ
Aḥsen it cümle ḥaşletiñ dībâ
Ki ğaraḫ ḥaşlet-i beşerden ey yâr
Ḥüsn-i ḥulḳdur veleḫ mea’l-küffâr
İsteriseñ eğer bu ḳavle delîl
Diñle gör kim ne der Ḥalîle Celîl (315-317)

diyerek önemli olanın **“güzel ahlâk”** olduğunu vurgulayarak bu hadisi delil olarak verir.

Ḳāle’n-Nebıyyü ‘Aleyhi’s-Selām “İttefeḳu Firāsete’l-Mu’minu Fe Ennehu Yenzuru Bi-Nürı’llahı” Şadaḳa Rasûl⁵⁶ (159b)

“Müminin firâsetinden sakının, çünkü o Allah’ın nuru ile bakar.” anlamındaki hadis, muaraza(muhalefet) bölümünde:

“ Lâzım olmaz aña delîl ü güvâh
Yeter aña hemîşe nūr-ı ilâh” (339)

beytinden sonra gelir. Bu bölümde kişi firâset sahibi ise ilmi kıyâfete aykırı görünse bile kişinin gerçek özelliğini Allah’ın nuru ile görür düşüncesi anlatılır.

⁵⁵ Ebü’l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, **el-Keşşafu an Hakaiki Gavamizi’t-Tenzil**, Daru’l-Kitabi’l-Arabiyye, Beyrut, H.1407, Cilt. 3, s. 19.

⁵⁶ İmâduddîn Ebu’l-Fidâ İsmail İbn Ömer İbn Kesir, **İbn-i Kesir Tefsiri**, , Çağrı Yayınları, İstanbul, 1998, Cilt. 9, s. 4404.

Eserde ikisiArapça biri Farsça olmak üzere toplam üç tane kelâm-ı kibâr mevcuttur. Bu özlü sözler anlam olarak ince ve önemlidir.

Ḥalūḳatun Yaḥmiluhā Māyıkun

Maḳlūbu Harūne Bihā Lāyıkun (157a)

“Ahmak kişinin taşıdığı gür sakal
Harun’un tersi ona en layıktır.”

هرون kelimesinin tersi(ال(نورة) dır. (en-Nûratü) kelimesinin anlamı ise yanıcı madde, kireçtir. Yani gür sakallı ahmak kişiye layık olan sakalını kökten yakmaktır. Bu söz sakal bahsinde 258. beyt olan,

“Lâik oldur kim gire tennûra
Ura riş-i dirâzına nura” (258) beytinden sonra gelmektedir.

Eserde geçmese bile bu beyt, akla meşhûr menkıbeyi getiriyor. Uzun sakallı biri kitaplardaki, “Sakalı bir tutamdan fazla uzatmak, ahmaklık alâmetidir.” Yazısını okuyunca, eliyle bir tutam ölçüyor. “Fazlasını yakıp ahmaklıktan kurtulayım.” diyor. Sakalın fazla kısmını yakmaya çalışırken, sakalın tamamı yanıyor, cascavlak çıkıyor. Sonra yazdığı kitaba, “Sakalı sünnetten fazla uzatmanın ahmaklık olduğu, kendi tecrübemle de sabittir.” diye yazıyor. Böylece ahmaklığını tecrübeyle belirlemiş oluyor.⁵⁷

Men Kâne Himmetühü mâ Yedhulu fî Baṭnihi Kıymetühü mâ Yehrucu min Baṭnihi (157b)

“Kimin himmeti karnına giren şeyler ise onun kıymeti de karnından çıkan şey kadardır.” Anlamındaki söz, boynun etli oluşunun iştah çokluğuna delalet ettiğini anlatan 267. beytin;

“Kav gibi yoğun olursa boyun

Yiye bir şığır değil ki koyun” (267) açıklaması manzum olarak 268-275. beyitlerde yapıldıktan sonra verilmiştir.

⁵⁷ <http://www.dinimizislam.com/detay.asp?Aid=14610> (12.12.2015).

Bîd-i Bâri Fârîget Ez Seng-i Ter-dâmeni

Seng-i Nâ-ehlân Hored Şâhî ki Bâşed Mivevâr (160b)

“Suçlu birinin attığı taş Hakkın ağacına ulaşmaz
Ehil olmayanın taşı meyveli dalı kırar.”

Sert esen rüzgârlar hakkında(zamânedan) hikâye ve şikâyet başlığının altında,

“Yokdurur şimdi hayr işe nişân
Bulunur şer cihânda bi-pâyân

Şûretâ Yûsuf olsa şimdi kişi
Gevrek-hû olmadur hemîşe işi

Âh elinden zamâne cünbüşünüñ
Ėamdur andan naşîbi her kişinüñ” (353-355)

diye başlayıp devam ettiğı bölümde zamaneden şikâyet eder.

“ İmdi dānāyısāñ dilā yine Ėam
Kim budur ‘ādet-i cihān her dem” (360)

beytlerinden sonra bu Farsça meşhur sözü verir. Türkçesi “Meyveli ağaç taşlanır” atasözüne karşılık gelir diyebiliriz. Zaten,

“Meyve-dār olsa her kaçan eşcār
Her edānî aña atar ahcār” (361)

diyerek bu anlamı müellif hemen sözün sonunda söyler.

Abdûlmecid Tosyavî'nin edebî yönü hakkında denilebilir ki amacı, *edebî* bir eser yazmak değil akılda kalıcı *ahlâkî* bir eser oluşturmaktır. Fakat iktibas ettiğı şiir ve yazarlara bakarak edebiyata ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

2.1.3. Eserdeki Kıyafet Unsurları

2.1.3.1. Ten rengi:

Renklerin insan psikolojisi üzerinde etkisi çeşitli çalışmalarda ortaya konmuştur. Eserde, “Fî Beyānî'l-Elvān / Min Nev'î'l-İnsān” (İnsan Çeşidinde Renklerin Beyanı) başlığı altında insanın ten rengi ve ona atfedilen özellikler yer alır.

“Renk-i esmer beyāz u hamrādan
Oldı hūb u laṭīf u müstaḥsen

Oldı elvān-ile mīr ü hem sultān
Cümleden hoş-ter oldı itme gümān (108, 109)

diyerek genel bir giriş yapar. Sonrasında Hz. Muhammed’in rengi esmer olduğu için güzelliğini Hz. Yusuf’tan aldığını belirtir. *Esmerlerde* belirgin iki özellik olduğunu, fikrinin, ahlâkı ve kendinin güzel olduğunu şu beytlerle belirtir:

İmdi her kişinüñ ki levni hemān
Ola esmer bil imdi iki nişān
Fikri anuñ ola şaḥīḥ ü şavāb
Hūb u zībā olana virse cevāb
Bula ḥüsn-i melāḥatle kemāl
Ola ḥulḳı cemīl ü ḥalḳı cemāl (113-115)

Levn-i Sabih olarak verilen *güzel renkle* ilgili “*Geçse esmer olur beyāz-ı şaḥīḥ*” tabiri kullanılmaktadır. Bu tabirin *saf bir güzelliği ve nurlu yüzü* ifade ettiğini söyleyebiliriz. Bu kişilerin özelliklerinin cömertlik, ihsan ve lütfun kaynağı; ilim, irfan ve hilmin toplandığı yer olması şu beyitlerle ifade edilir:

Ba‘ dehu bil bunu ki levn-i şabiḥ
Geçse esmer olur beyāz-ı şaḥīḥ
Her ki ola şabāḥati şāfī
Olur anuñ leṭāfetī vāfī
Cūd u iḥsān u luṭfa menba‘ olur
‘İlm ü ‘irfān u ḥilme mecma‘ olur (116-118)

Bu özelliğin, özellikle kadında olmasının daha güzel olduğunu, kibr ve kinden içinin temiz olup, şanının hep bereket olduğunu ve Hz. Muhammed’in(a.s) onları övdüğünü belirtir.⁵⁸

⁵⁸ “Ümmetimin kadınları arasında bereket olarak en büyüğü yüzünü (sabaha kadar ibadet ederek) güzelleştiren ve mehri az olandır.”

Hāşşa kim bu şıfat nisāda ola
Kibr ü kinden derūnı sāde ola

Bereket ola dāimā şānı
Olmaya luţf içinde akrānı

İster-iseñ eğer bu kavle nişān
Diñle kim gör ne der ol Faḥr-ı Cihān (119-121)

Rengi parlak olanın parlaklığı geçince beyaz-kırmızı olacağını söyler ve *kırmızı tenliler* için "şüphe etme o korkaklığın ve aceleciliğin belirtisidir" der. Fakat *saf kırmızı olanların* edebinin ve hayâsının çok olacağını belirtir.

Ola ki elvān içinde ğarrādur
Geçse şāhım beyāz ḥamrādur

Gerçi kim levn-i aḥmer itme gümān
Oldı ḥavfıyla hem şitāba nişān

Līk ḥumrette ol ki şāfī ola
Edebi çok ḥayāsı vāfī ola

Zī-edeb zī-ḥayā ḥalīm ola ol
Ehl-i şerm oluben selīm ola ol (122-125)

Sarı renkle ilgili kişinin rengi sarı ise katı kalpli ve işinin hıyânet olduğunu şu beytte belirtir.

Ol kişiniñ ki levni şufret ola
Ḳalbi kāsī işi hıyānet ola (126)

Fakat *karaya yakın sarı* için güzel ahlaklı olsa acayip olur demektedir;

Şaru kim ḳaraya ḳarīb ola
Ḥüsn-i ḥulḳ itse ol ‘acīb ola (127)

İtidal'in belirtisi olarak beyazın beyaz, kırmızının kırmızı olması gerektiğini şöyle söyler:

İ' tidāle budur nişān u delīl
Ağı ağ ola kızılı kızıl (128)

Teni sade beyaz ve gözleri mavi olan kişinin fâsık, hain ve utanmaz olduğunu, hoppa(hafif) ve vefasız olduğunu şu beytlerde açıklamıştır:

Her ki cismi beyāz u sāde ola
Göklügi çeşminiñ ziyāde ola
Fâsık u hāin u hayāsız olur
Ehl-i hıffet olub vefāsız olur (129,130)

Teni beyaz ve gözleri siyah olursa güzelliğinin, Cemāl mülkünün şahı olduğu belirtilir:

Gözleri līk anuñ olsa siyāh
Ola hüsn-i cemāl mülküne o şāh (131)

Kötülükte dengi olmayan kişilerin özellikleri ise *mavi gözlü, geniş alınlı, yumru yüzlü, dar çeneli, kılı çok, sakalı az* olmasıdır denir:

Olsa gök çeşmi vāsi' alnı dağı
Yüzü yumrı vü dārsa zenağı
Kılı çok u hem az-ısa şakalı
Şerr u şūr içre olmaya bedeli (132, 133)

2.1.3.2. Eksiklik Sıfatları (Sıfat-ı Sekâmet)

"Sıfat-ı Sekâmet ki Her Biri Bir Şāna Perverdigār-ı Padişāh-ı Mübîn Anları Mūsā aleyhi's-selāma Teybîn İtdiginüñ Evşāfı Beyānındadır" başlığı altında ele alınan bölümde Tevrat'tan rivayetle denilerek tarih boyunca özür olarak görülen bazı rahatsızlık veya özellikler hakkındaki değerlendirmeler zikredilmiştir.

Oldı Tevrât içinde bil mezkûr
Didi Mūsāya ol Hudā-yı Şekûr

Vardır insānda dōkûz haşlet
Her birini birkes eyledi şan'at

Eyleyüp anuñla istinas
Oldular ‘ālem içre aḥbeş-i nās (134-136)

diyerek giriş yapılan bölümde bu özellikleri taşıyanların, insanların en kötüsü oldukları söylenir ve sırayla açıklamaya gidilir.

Kızıl gözlü olanların kötülüğünün iyileşmeyeceğini şu beytle ifade eder:

Çeşmi ol kişinüñ ki eşqardur
Lā-cerem ḥabşi anuñ omazdur (137)

Şaşılardan ise dōnek⁵⁹ olduğunu şöyle belirtir:

Ol ki çeşmi ola anuñ aḥvel
O nügülukda yoktur aña bedel (138)

Anadan doğma tek gözlülerin ise kutsuz ve inat sözlü olduğunu söyler:

Anadan ol ki doğa bir gözlü
Ḳutsuz ola u hem atī sözlü (139)

Uzun boyluların gaflet ehli ve tasasız olduklarını belirtir:

Her ki anuñ ḳāmeti dırāz ola
Ġaflet ehli vü bi-niyāz ola (140)

Kısa boyluların ise kıyafet ilmine göre fitneci olduğunu söyler:

Ol ki ola ḳaşīr ḳāmette
Görünen fitnedür ḳıyāfette (141)

⁵⁹ “nügüluk” kelimesinin anlamını sözlükte dōneklik olarak bulabildik. Fakat verilen Tevrat iktibas bölümünde şaşılardan için inatçılık özelliği verilmiştir.

Topal-Aksak (A‘rac) olanların şanı zekâsı, dileği ululuktur demiştir. Burada ilginç olan, bölümün sonunda delil olarak verdiği iktibasta özelliğinin kibir olmasına rağmen beyitte zeki ve ulu olduklarını söylemesidir.

Şanı anuñ velî kıyâsettür
A‘raca kibriya irâdettür (142)

Semiz-Etli (Semîn) olanların şanı ise ahmaklıktır:

Her ki anuñ semîn ola cānı
Bil hamâkatdürür anuñ şanı (143)

Hakkında başka bir olumlu özellik söylenenler ise *sağır* olanlardır. Becerikli ve neşeli olarak coşkusunun kalıcı olduğu belirtilir:

Her ki anuñ işitmeye gūşı
Şâtır u şen olub qala cūşı (144)

145. beyitte ise buna delil istersen Tevrat'ta ne demiş Kelim-i Celil dedikten sonra şu mealdeki iktibasını verir: “Tevrat’ta zikredildiğine göre Allah, Musa’ya dedi ki dokuz kişide dokuz özellik vardır: Kötülük kıızılda, inatçılık şaşıda, alaycılık tek gözlüde, gaflet uzunda, ince zekâlılık kısada, kurnazlık kösede, kibir topalda, ahmaklık şişmanda, hilekârlık uyuzdadır.” Ama bir özelliği-köseliği- yazmadığı için olması gereken dokuz özellik yerine sekiz özellik vardır. Uyuz özelliğinin yerine de sağırlık özelliği açıklanmıştır.

Tevrat iktibasından sonraki iki beytte *orta boyluyu* anlatır. Hikmet ehli ve yakîn sahibidir ve âlim olduklarını söyler:

Çün ola kâmet-i i‘tidâle yakîn
Ehl-i hikmet olıser ol yakîn

Ne dıraz ola o ya‘ni o ne qaşır
Ola dānā vü hikmet ile habir (146, 147)

2.1.3.3. Et

Vücuttaki etlerle ilgili bölümde sadece iki özellikten bahsedilmiştir. Bunlar bol etli ve sert etlidir. *Eti bol olanlar* için tabiatı latif, zihni açık denmiştir:

Ol kişiniñ ki laħmı ola na‘īm
Ol ṭab‘ı laṭīf u ‘aqlı fehīm (148)

Sert etlilerin kuvvetli ve cömert oldukları belirtilmektedir.

Līksaht olsa kuvvettendür
Kendü ammā ġanī vü gör nedür (149)

Müellif saç bölümüne geçmeden önce çok neşeli, cümbüşü bol kişilerin hodbin(bencil) olduklarını, hile ve aldatmacalarının açık olduğunu söylemiştir:

Cümbüşü çok kişi olur ḥod-bīn
Ḥīle vü mekr olur aña āyīn (150)

2.1.3.4. Saç

Kişinin *saçının sert* olmasının cüret ve sıhhat belirtisi olduğunu belirtir:

Her ki şācı anuñ ola ḳatı
Cür’et u şıḥḥat oldı āyātı (151)

Yumuşak saçlı olanın ise huyunun iz’ansızlık(beladet) ve korkaklık olduğunu söyler:

Olsa yumşaq veyā anuñ mūyı
Bil belādetle ḥavf olur ḥūyı (152)

*Saçı gök renkli*⁶⁰ olursa şiarının gazap olduğunu söyler:

Olsa ammā kebūd-renk ey yār
Ġaḏab olur hemīşe aña şī‘ār (153)

⁶⁰ “Kebut renk” sözlükte “gök, mai” olarak geçer. Fakat doğal saç rengi için maviden söz edilemeyeceğinden dolayı burada bahsedilen rengin, gökyüzünün bazen aldığı renk olan gri-kır saç rengi olduğunu düşünebiliriz.

Gür(Çok) saçlılarda kıl kadar zerafet yoktur, kabadır:

Bir kişi kim ola şacı çoğ anuñ
Kıl kadar bil zārāfeti yoę anuñ (154)

2.1.3.4. Baş

Başı büyük olan yüce himmetlidir. *Başı küçük* olanın aklı azdır:

‘ Ālī-himmet olur kebīru’s-ser
‘ Aklı kılllet bulur řaęīru’s-ser (155)

Başı yassı olanınız’ansızlığı(beladet) tarif edilemez:

Olsa yaşıı kafāsi ğılmānuñ
Vaşfa gelmez belādeti anuñ (156)

2.1.3.4. Alın

Alnı geniş olanın huyu çirkin olur, işe yarar değildir:

Her ki alnı anuñ ola vāsi
Ĥūyı çirkin olur deęil nāfi (157)

Alnı dar olursa kişi bencil olur, ahmaklığı bellidir:

Ṭār olsa olur veyā ĥod-bīn
Hem ĥamākat olur aña āyīn (158)

Alnı yumru olan olgun(kāhil)⁶¹ olur. Fakat alınlarının güzeli ölçülü olandır:

Yumrı olsa cebīni kāhil olur
Ecmeli budurur ki a⁶ del olur (159)

Alnının çizgisi çokolan (sarığına erişen) kişi hakkında akıllı (zeyrek fehim) olur denmiştir. Eğerkelamı çoksa onun olacağı sadece laftır diye bir açıklama eklenmiştir:

⁶¹ Sözlükte “Kāhil”ın ikinci anlamı tembeldir.

İrse şarığına alnınuñ şikenı
Ola zeyrek fehîm ola ya‘nı

Olsa ammā ki bu kelim-i bisyār
Lāf ola hāşılı anuñ ey yār (160-161)

Kaşları arasında çizgi olan isehep kederlidir:

Hācibîn arasında çün ola çîn
Neye sebeb dāimā olur ğamġîn (162)

2.1.3.5. Kulak

Kulağı büyük olanlar hakkında katı ahmak olur, eşek gibidir denilmiştir:

Her ki ğuşı anuñ ola ekber
Katı ahmaķ olur o hem-çün ħar (163)

Kedi gibi küçük kulaklı olursa fare çalmada olur gözü denilerek küçük kulaklıların gözünün hırsızlıkta olduğu tarif edilmiştir:

Hirre-veş aşġar olsa ger ğuşı
Sirķa itmede başar-ı mūşı (164)

Kulak hakkında da ihsânın nişânının ne küçük ne büyük ölçüde olması ifade edilmiştir:

Nedür dirseñ ihsânına nişân
Ne şaġîr ola ne kebîr miyân (165)

2.1.3.6. Kaş

Kaşının ucu hilal olan hakkında fitne ve hilenin onun sanatı olduğu beyan edilir:

Her ki kaşınuñ ucu ola hilāl
Şan‘at olur bil aña fitne vü āl (166)

Kaşı çok kıllı olanların ise boş lakırdı(herze-ġüy) eden alçaklar olduğu belirtilir:

Her ki bisyār ola aşı ılılı
Herze-gūy ola hem denī velī (167)

Kaşlarının arası açık olanların (Eblec) hoş olduğu ve araştırmaya meraklı (elmah) oldukları ifade edilir. *Kaşlarının arası çatık olanların (Akren)* ise fesad ehli olduğu ve şiarının çirkinlik (akbah) olduğu söylenir:

ūb olur ācibin olursa kūşād
Çatık olsa olur ol ehl-i fesād

Ya‘ ni eblec nişān-ı elmaħdur
Aķren ammā şia‘ r-ı aķbaħdur (168-169)

İnce kaşın sevinçlilik (ferhan) belirtisi olduğu, ince ve uzun kaşın ise kibir göstergesi olduğu belirtilir:

İnce olmak nişān-ı ferħāndur
Hem dıraz olsa kibre burhāndur (170)

İnce ve siyah kaşlılarışveli ve nazlıdır:

aş odur kim ara vū ince ola
Şīve vū ‘ işvesi yirince ola (171)

Edebiyatta da sıkça geçtiği gibi sevgilinin *siyah ve hilal kaş* mihrabına aşığı hemen çeker:

ācib oldur siyāh ola vū hilāl
Çeke miħrāba ‘ āşıkı der-ħāl (172)

2.1.3.7. Göz

Kısıt gözlü kişinin işinde kıskançlık çok olur:

Gözi çü gerz olursa kişininūñ
Reşki bisyār ola anuñ işinūñ (173)

Siyah gözlü kişilerin delili ise uyanıklık ve zekâdır:

Her ki çeşmi sevād ola vü siyāh
Fitnat u hem zekādur aña güvāh (174)

Gözünde beyazlık(Sefid) olanların sözünde hayr yoktur, güvenme denir:

Her ki anuñ gözünde ola sefid
Hayr yokdur sözünde itme şenid (175)

176. beytte geçen *kırmızı(Surh)* göz, gözünün akında kızılık olandır. 183. Beytte geçen ‘Eşkel(Gözlerinin akı kırmızılı olan)’ ile aynı özellikler verilmiştir. Bu kişilerin pehlivan, cesur ve mert oldukları ifade edilir:

Surh çeşm olsa her kaçan insān
Pehlūvāñ u dīlir olur merdān (176)

Eşkel olursa ola şeci‘ ü dīlir
Ed‘ ac olsa bulunmaz aña nažir (183)

Kızıl(Eşkar) gözlü olanda yiğitlik yeteneği yoktur denmiştir:

Her ki çeşmi anuñ ola eşkar
Gelmez andan şecā‘ atla hüner (177)

Edebiyatımızda ve türkülerimizde çok geçen turna gözlüden kasıt sarımtırak gözdür. Çünkü turnalar büyük, sarı gözlüdür. Ömrü uzun olan kimselerin turna *gözlüde* cesaret görmediği ifade edilir:

Görmedi her ki gördi ‘ömr-i dıraz
Turna gözlü olanda cür’et-bāz (178)

Tam sarı (Asfer) gözlü olanların resminin bile çirkin olduğu söylenir:

Ol ki çeşmi anuñ ola aşfer
Resmi daği olur anuñ ebter (179)

Şaşı gözlülerin (Ahvel) ise içinin bile ihmalkâr olduğu ifade edilir:

Her ki gözi anuñ ola aḥvel
Özi daği olur anuñ mühmel (180)

Sürmeli (Ekhel) gözlülerin, güzellik ve ihsan sahibi, en güzel oldukları söylenir:

Her ki çeşmi anuñ ola ekhel
Hüsñ-ile ihsan ola hem ecmel (181)

Elâ gözlülerin (Eşhel) işlerinin çok kolay olduğuna değinilir:

Eşhel olursa işi eshel olur
Enhal olursa süst u kâhil olur (182)

Zayıf gözlü olarak "Enhal" ve "A'meş" tabirleri kullanılır, 182. beytte geçen birincisi için gevşek ve tembel ifadesi kullanılırken 187. beytte geçen ikincisi için her zaman sıkıntı çeken zahmetkeş özellikleri söylenmiştir:

Her ki 'aynı anuñ ola a' meş
Ola ol her zamānda zaḥmet-keş (187)

Kara ve büyük gözlünün (Ed'ac) benzerinin bulunmayacağı iddia edilir:

Eşkel olursa ola şeci' ü dīlīr
Ed' ac olsa bulunmaz aña naẓīr (183)

Mavi gözlü (Ezrak) kişinin nişânı mübareklidir diyerek“Gözde mavi göz berekettir ve Davud Aleyhi's-selam mavi gözlüdür.”⁶² hadisini verir:

Ezrak olsa anuñ ki çeşmi 'ayān
Bil mübâreklik oldı aña nişān (184)

Gözü kopmuş (Eşter) kişilerin gözünden dolayı sinesinde neşter (bıçak) olur, dertlidir denir:

Her ki çeşmi bil anuñ eşter ola
Dīdeden sīnesinde neşter ola (185)

Küçük gözlü (Ahfeş) kişiler hakkındagönlü hoş sanmayın denir:

⁶² Nâsirüddin el-Bânî, Cilt. 4, s. 384.

Her ki anuñ gözi ola aḥfeş
Sanmasın anı kim o dil-ḥoş (186)

Bir gözü kör (A' ver) kişiler için de onun gönlü hoş sanmayın denmiştir. Devamında ise "Sonradan âmâ olanla anadan doğma kör(ekmeh) bir olmaz. Sakın ahmak ile dost olma!" diyerek bir uyarı eklemiştir:

Her ki 'aynı anuñ ola a' ver
Şanmasın anı kim ola ḥoş-ter

Añma a' ma olānı ekmeh-ile
Olma şaḳın muşāḥib ebleh-ile (188-189)

Büyük gözlününtembel, küçük gözlünün de ihmalkâr olduğu belirtilir:

Büyük olsa gözi olur kâhil
Küçücük olsa özi olur mühmil (190)

Yumru gözlü kişinin hıyanet, kıskançlık ve gāremet (borç) ehli olduğu söylenir:

Yumrı olsa ḥıyānet ehli olur
Hem ḥasūd u ḡarāmet ehli olur (191)

Kıpık gözlülük de hile alametidir. Kıpıklık sürekli olursa bil ki cinnettedir denir:

Göz kıpıkluḡı mekr emāretidür
Olsa dāim bil anı cinnetidür (192)

Kişinin *gözünün beyazında sarı olması* sürekli hastalığın belirtisidir:

Çün beyāzında 'aynıñ ola şaru
Olur ol kişi dāimā şayru (193)

Bakışı hızlı olan kişinin kârı hile ve aldatmacadır:

Nazarı tîz olan kişiye şî'ār
Hîle vü mekr uğruluḡdur kār (194)

Bir gözü küçük olan kişinin fitnessinden cihan nefret eder denir:

Ger bunuñ birle çeşmi olsa şağır
Fitnessinden cihāna ire nefir (195)

Kişi *şükür sözlü, güler yüzlü ve gözlü* olursa uzun ömre delildir denmiştir, sonra da uzun ömürlülüğe açıklama olarak "Cahil diye itimad edilmesin çünkü cesur kader meydana çıkınca gözün bu işareti kâr etmez." denerek ölümün her an gelebileceği ifade edilir:

Ol ki şāhım ola şükür sözlü
Hem güler yüzlü vü güler gözlü
‘Ömri uzunluğuna burhāndur
İ‘timād itmesün ki nādāndur
Çünkü meydān çeke dīlir kader
Başaruñ bu emāretini başar (196-198)

Abdülmecid Tosyavî göz kısmının sonunu ise edebî bir şekilde kapatır. Güzel gözlüyü şöyle anlatır:

Çeşm-i zībā odur ki der-i ma‘nī
Kendüden sürmelü ola ya‘nī
A‘del ola cemī‘-i evsafı
Hem daği ru’yeti ola şāfı
Kıya bakışları helāk ide cān
Nāzı dil mülküne vire heycān
Tir-i müjgānını ide çālāk
Bir nazarda bin ādem ide helak (199-202)

2.1.3.8. Yüz

Büyük yüzlü kişi her işinde uyuşuktur, tembeldir denir:

Yüzi şāhım büyük olan insān

Ehl-i keslân olur her işde hemân (203)

Küçücük yüzlü kişi hakkında alçaklık sahibidir, her işinde hoppalık eder denilmiştir:

Küçücük olsa velî denâet ider
Ölçüm olur her işde hıffet ider (204)

Yüzü etli olan kişinin nezaketsiz olduğu, yüzü yumru olanın ise cahilliğin yolunu bulduğu belirtilir:

Etlü olsa yüzi ğalîz ola ol
Yumrı olsa bulur cehâlete yol (205)

Müellif, *sakınsoluk ve zayıf yüzlü* yâr ve dost olma diyerek uyarmıştır:

Olsa ammâ kaçan ki zerd-i naḥîf
Şâkın olma sen aña yâr u ḥarîf (206)

İnce boyunlunun hilede denginin olmadığı ifade edilir:

Ḥâşşa kim ince ola gerdânı
Olmaya mekr içinde aḳrânı (207)

Uzun yüzlü hakkında "hakkını arama derdi azdır, unuttur!" denir:

Yüzi ammâ uzun olana nişân
Da' vî az çoğ ola nisyân (209)

Yüz bahsinin değerlendirmesini şu şekilde yapmıştır:

Ṭatlu söz neyler ekşi yüzlüde hîç
Doğruluk neyler eğri yüzlüde hîç

Eyi yüze budurur delâlet-i tām
Mu' tedil ola cümle vaşfı tamam

Âdem oldur ki ola sâde cenân

Hem ola şūḥ u şengel u ferḥān

Dāimā meyl ide mülāṭafaya

Gülüb onyamağa mülā‘ abaya

Olmaya hem bil ol ḵanūṭ u ‘ abūs

Sāde dil olmaya olup sālūs (210-214)

Dedikten sonra şu hadisle bitirmiştir: “Mümin güler yüzlü ve tatlı dillidir ve münafık ise asık suratlı ve kötü sözlüdür.”⁶³

2.1.3.9. Burun

Uzun ve ince burunluların akıl ve anlayışlarının az olduğu ifade edilir:

Olsa bīni ḵaçan dırāz u raḵīk

‘ Aklı vü fehmi az ola taḥḵīk (215)

Burun ucu ağızına yakın olanların aslan yürekli olduğu söylenir:

Burnı ucu dehāna olsa yaḵīn

Şīr-dildür sen aña olma ḵarīn (216)

Burun deliğinin geniş olmasının kiskançlık, kibir ve kine delalet ettiği belirtilir:

Vāsi‘ olmaḵ burun delüği ‘ ayān

Ḥased u kibr ü kīne oldı nişān (217)

"Burun ucu kalaklı" olarak belirtilen ifade Çavuşoğlu'nun eserinde “Kulaklı burun” olarak geçmektedir. Burun deliklerinin geniş olması anlamına gelir. İnsan sinirlenince de burun delikleri genişler. Böyle kişilerin öfkesi öfkesine sığmaz denir:

Burnı ucu ḵalaklı olsa eğer

Öykesi öykenine şıḡmayıser (218)

Yassı burun (Eftas) sahibi kişiler incimaya düşkün oldukları, avretle ilgili çok sohbet ettikleri belirtilir:

⁶³ Zemahşeri, Cilt. 1, s. 287.

Burnı yaşşı olan kişiye şî‘ār
Bil cimā‘a mülāzemetdir ey yār

Ya‘ni eftar olmana bil ‘ādet
Kesret-i şöhet ola bā‘avret

Her ki işveş ola anuñ hālî
Bil müşevveşlik oldı aḥvālî (219-221)

2.1.3.10. Ağız-Ses

Ağzı büyük (Efveh) olanların cesurlukta misli ve benzeri yoktur, onların şanı cesaret ve kuvvettir denir:

Büyük olsa dehanı insānuñ
Yok şecā‘atde mişl u şibhi anuñ

Ya‘ni efveh olana bil ‘ādet
Oldı şāhım şecā‘at u kuvvet (222,223)

Küçük ağız gerçi hoştur denir ama korkuya delil olduğu belirtilir:

Gerçi hoşdur ki teng ola dehan
Lîk dirler ḥavfa oldı nişān (224)

Eğri ağızlıda (Ażcam) doğru kelam olmaz denmiştir:

Bulmaya cihān içinde tamām
Eğri ağızluda doğru kelām

Ya‘ni azcam olana bilgil ḥū
Söylese olmaya sözi doğru (225,226)

Çok konuşan kişinin kibirli ve kinli olduğu ifade edilir:

Her ki ḡanniyle söyleye kelimāt
Kibr u kîn itmeğe olur ayāt (227)

İnce seslilerin utanmaz oldukları belirtilir:

Her ki āvāzı anuñ ince ola
Bil utanmazlığı yerince ola (228)

Kadın seslikerlerin işlerinde şirret ve şiddet olduğu ifade edilir:

‘Avrat avāzelü olursa kişi
Şirret u şiddet ola anuñ işi (229)

Erkek sesli kadının ise fitne ehli olup yola gelmeyeceği söylenir:

Ḳangı ‘avrat ki er şadālu ola
Fitne ehli olur gelür mi yola (230)

Hızlı konuşanların akli ve anlayışının çok olduğu belirtilir:

Her ki sözde serī‘ ola vü revān
Fikr ü fehmi keşīr ola vü girān (231)

Yavaş konuşanların ise dürüst olmadıkları belirtilerekona yâr olma ki güzel tabiatın ağlamasın diye tavsiye verilmiştir:

Her ki söz söylemede ol ola süst
Hemdem olmak değil anuñla dürüst
‘Âkıl-iseñ gel olma gör ne yâr
Tā ki tab‘-ı laṭīfīñ olmaya zār (232,233)

Ses tonu yüksek olanların himmeti yüce olur ve arkadaşı az olur denilmiştir:

Her kişi kim ola bülend-āvāz
Yüce olur himmeti vü bekdaşı āz (234)

Ses tonu alçak olanların ise yüreksiz oldukları ve korkudan tasa ve gamlarının çok olduğu ifade edilir:

Ḳıṣa ünlülerüñ yürekleri yok
Ḳorḳudan guşsa-ıla ğamları çok (235)

Sesi yoğun olanların her zaman hısımları(yakınları) bellidir denir:

Şavtı yoğun olana bil ki nişān
Olıser her zamānda hışmı ‘ayān (236)

Çok gülenlerden muvafakat(uygunluk) bekleme diyerek kahkahadan sakınıp
tebessüm etmeyi tavsiye eder ve konuyu tamamlar:

Anda kim şehā çok ola hānde
Umma andan muvāfaḳat sende

Ḳıl tebessüm unutmağıl onı
Eyleme ḳahḳaha şāḳın ḳalabı

Ki tebessüm edeb ‘alāmetidür
Ḳahḳaha bī-hayā emāretidür (237-239)

2.1.3.11. Dudak-Diş

Kırmızı ve yumuşak dudağın akıl ve güzel huya delil olduğu belirtilir:

Ḳızıl u yufḳa olsa ger şefetān
Fehm-ile luṭf u ṭab‘a ola nişān (240)

Kaba ve sert dudaklını ahmaklık sahibi olduğu ifade edilir:

Ger ḡalīz oluben olursa ḥaşīn
Añla kim ıssı aḥmak ola hemīn (241)

Zenci dudak (aşırı büyük, kalın dudak) sahibi kişinin eğlenip esrarkeş gibi
olduğu söylenir:

Ger ola ḡılzet ile zengī-veş
Şāḥibi eylene ola bengi-veş (242)

Seyrek dişlinin (Eflec) dünyada en iyi arkadaşı tasadır, en mahremi gamdır
denmiştir:

Ger ola eflec ü ye ḥod a‘lem
Hemdemi ḡuşṣa ola maḥremi ḡam (243)

Sarkık dişliler (Ehdel) ihmal edilmiş olduğu, sıkıntısını kimsenin halletmeyeceği ifade edilir:

Olsa ehdel velī olur mühmel
Müşkilin kimse anuñ itmez hal (244)

Seyrek ve ince dişin, sahibinin bedeninin zayıflığına açık alamet olduğu söylenir:

Seyrek ü ince olsa bil dendān
Ža‘ f-ı cisme ‘ alāmet ola ‘ ayān (245)

Büyük diş şer alāmeti, eğri diş hile belirtisidir denir:

Büyük ammā ki şer ‘ alāmetidür
Eğri bilgil ki hīle itidür (246)

Birlikte ve düz olan diş iri taneli inci gibidir denir:

Diş ki ola berāber ü yeksān
Dürr-i yek-dāne oldurur ey cān (247)

Bıyıkları yeni terlemiş genç(emred), dişsiz (edred) olsa sözü sert olur özü hep dert:

Emred olsa şehā kaçan edred
Sözi bārid olur özi pür-derd (248)

Uzun diş hakkında ördek⁶⁴ gibi olsa güzellik içinde bir parlaklık bulamaz, güzelliği kaybolup gider denilmiştir:

Olsa ammā kaçan ol örde (k)
Bulmaya hüsn içinde ol revnaķ
Ya‘ ni olsa dırāz dendānı
Hüsni zāil olub gide ānı (249,250)

*Dişi önde olanını*şinin daima yırtık olduğu ifade edilir:

⁶⁴ “Çirkin Ördek” tabirini akla getirmektedir.

Yāhut olsa beride dişi anuñ
Ola dāim deride işi anuñ (251)

2.1.3.12. Çene-Sakal

Çene bahsine *ince çene* ile başlanmıştır. İnce çenelilerin şanının hafiflik ve heva olduğu söylenir:

Her ki ince ola zenaḥdānı
Ḥıffetle hevādürür şanı (252)

Büyük çenelilerin ululuk ehli olduğu ifade edilir ve onun kardeş bilinmesi tavsiye edilir:

Her ki anuñ büyük ola zenaḥı
Kibriyā ehlidür bil anı aḥī (253)

Orta (Mutedil) çenelilerin emek çekmeden âlim olduğu ve marifet yolunda yolcu-sâlik olarak amacına ulaşacağı ifade edilir:

Olsa anuñ ki mu‘ tedil eñeği
Ola dānā vü çekmeye emeği

Ma‘ rifet rāhı içre sâlik ola
İrişe maḳşadına mālîk ola (254, 255)

Adamın *sakalı uzun* olursa ahmaklığı çok olur denir:

Rîş-i merdüm eğer olursa uzun
Bil ki ḥumḳı anuñ olur efzūn

Didiler bunı aña ehl-i hüner
Bil ki oldur ser-i ṭavīle ḥar

Lāiḳ oldur kim gire tennūra
Ura rîş-i dırāzına nūra (256-258)

Beyitlerinden sonra bazı faziletli kişilerin dediği gibi denilerek arapça şu beyt verilmiştir:

Ḥalūḳatun yaḥmiluhā māiḳun
Maḳlūbu harūne bihā lāyīḳun

“Ahmak kişinin taşıdığı gür sakal
Harun’un tersi ona en layıktır.”

هرون kelimesinin tersi(نورة)ال’ dır. (en-Nûratü) kelimesinin anlamı ise yanıcı madde, kireçtir. Yani gür sakallı ahmak kişiye layık olan sakalını kökten yakmaktır.

Sert ve çok sakalı olan kişinin can sıkıcı (çirkin) olduğu söylenir:

Rîş kim ola ḥaşîn ol bisyār
Ehli anuñ şaḳîl olur ey yār (259)

Yuvarlak sakal hoş olur, hem vakur hem hünerli olur denir:

Ger değirmi olub ola ḥoş-ter
Hem vaḳūr olur ol hem ehl-i hüner (260)

Az ve ince sakal sahibi kişi için ise akıl, fikir ve zekâsının hakiki olduğu ifade edilir. Yüzde çok kıl bulundurulmaması tavsiyesiyle şu beytler söylenir:

Rîş odur kim ḳalîl ola vü raḳîḳ
Fehm ü fikr ü zekâdurur taḥḳîḳ

Her ki virmez yüzini mû-i sāye
Okur o *len terāni* Musāya

Virme mû-i sāye yüz gel eyle ḥazer
Bil ki şeyṭāñ anuñla bile gezer

Fi‘l-i şeyṭāna uyma ‘āḳilseñ
Ḳurb-ı Raḥmānı iste kāmilseñ (261-264)

2.1.3.13. Boyun

Uzun ve ince boyunluların sersem oldukları ve ahmaklıktan başlarının döndüğü ifade edilir:

Uzun u ince olsa ger gerdān
Gevden u aḥmaḳ ola ser-gerdān (265)

Kısa boyunlu kişinin hıyānet sahibi olduğu, orta (mutedil) boyunlukişinin ise selāmet sahibi olduğu belirtilir:

Ḳısa olsa velī hıyānet olur
Mu‘ tedil olsa ol velī selāmet olur (266)

Boynu kalın (yoğun etli) kişinindeğil bir koyunu, bir sığırı yiyebileceğı, aklının her zaman midesinde olduğu, iyi kötü demeden ne gelirse yiyeceğı ifade edilir. Bu şekilde iştahlı ve aklın hep midede olmasının kötü bir şey olduğu da devamındaki beyitlerde açıklanır:

Kav gibi yoğun olursa boyūn
Yiye bir sığırı değil ki koyun

Himmeti her zamānda ola şikem
Yiye her ne gelürse dimeye kem

Her ki anuñ himmeti şikemde ola
Şanma sālīm anı sitemde ola

Ekli bisyār iden kişiye hemān
Bu yeter bil bulaña ey yārān

Dāimā hıdmet-i televvüş ide
Bolla gāiṭe teşebbüş ide

İrüp anuñ dimāğına bed-bū
İde āḥir anı dilā bed-bū

Didiler bunı şāḥibu’l-ārā
Ki be-ğāyet laṭīf u hem ğarrā

Her ki anuñ himmeti derununadur

Bil anuñ kıymeti ki diyem nedür

Yine andan çıkandırur rāy-ı şāh

Tut bu pendî efendi ol agāh (267-275)

Konuyu da bazı faziletli kişilerin Arapça olarak ifade ettiği "Men kâne himmetühü mā yedhulu fî baṭnihi kıymetühü mā yeḥrucu min baṭnihi" - "Kimin himmeti karnına giren şeyler ise onun kıymeti de karnından çıkan şey kadardır." meşhur sözyle bitirmiştir.

2.1.3.14. Omuz Ve Çeşitli Uzuvar

Sivri omuzlu kişinin yolunun ve niyetinin bozuk olduğu ifade edilir:

Menkibi sivri olsa insānuñ

Mezheb u niyyeti bed ola anuñ (276)

Kısa ve ince omuzlu kişinin gayet zevk düşkün (esfeh) olduğu söylenir:

Olsa ammā kaşîr-ile olur

Hem daḥî ince gāyet esfeh olur (277)

Eğri (Münharif) omuzlu kişinin hırsız olduğu, normal (mutedil) omuzlu kişinin ise aklının doğruluğubelirtilir:

Münḥarif olsa fikri uğrı olur

Mu‘tedil olsa ‘aqlı toğrı olur

Ya‘ni olub zekî ne kim işide

Şafḥa-i dilde anı naḫş ide (278, 279)

Bilek ile dirsek arası (Sā‘id) uzun olan kişinin cömertlik ve hediyesinin çok olduğu, gönlünün cömert fakat tevazusunun az olduğu ifade edilir:

Sā‘idi her kimiñ ola uzun

Cūd-ile hem ‘aṭāsı ola efzūn

Gerçi her demde cūd ola şādır

Lîk ola tevāzu‘ ı nâdir (280, 281)

Bileği kısa olanın şerli elinden tutmayı dilemezsin denir:

Her ki anuñ aşır ola bileği
Şerr elinden utulmaya dīleği (282)

Parmak ayası uzun olanların her işini fazlasıyla özüne uygun yaptığı, hamarat olduğu söylenir:

Ayası parmağı ger ola uzūn
Olur özlülüğü her işde füzūn (283)

Parmakları sıcak olanların zeki, akıllı ve tedbir sahibi oldukları ifade edilir:

Olsa parmakları anuñ ki arīr
Ola zeyrek fehīm ü zī-tedbīr (284)

Tırnakların beyaz olmasının mübareklik nişanı olduğu belirtilir:

Olsa ırnaqları beyāz ey cān
Bil mübāreklik oldı aña nişān (285)

Sırtı yassı olanların cesaret ve kuvvet sahibi oldukları söylenir:

Her kimiñ kim yağrını yaşşı olur
Cüret u uvvet aña ıışşı olur (286)

Sırtı eğri olanın huyu irkin olur, vefanın kokusu bile olmaz denir:

Eğri olursa zişt olur hūyı
Anda olmaz şehā vefā būyı (287)

Sırtın kıllı olması şehvet, boyun ve omzun kıllı olması isecesaret nişanıdır denir:

Muy-ı zāhrun nişān-ı şehvetdür
Gerdanıyla omuza cüretdür (288)

Karnı büyük olanların cahil ve haddini bilmez (nadan) oldukları belirtilir:

Şikem olsa büyük bil aña nişān
Cāhil olmadurur dāi nādān (289)

“... Dikkat edin! Size ateş ehlini de haber veriyorum: Onlar da hep katı yürekli, kibirli-şerli, ululuk taslayan kimselerdir.”⁶⁵ Hz. Peygamber ateş ehlini, sahabesine bu şekilde açıklamıştır. Müellif, hadiste geçen, katı yürekli ve kibirli(utul u cevaz) kişileri şu şekilde tasvir etmiştir: *boyu kısa, karnı büyük, karnında ve göğsünde kıl olmayan kişiler*. Bu hadisi ve kişileri şu beytlerle açıklamıştır:

Ehl-i nârı Rasûl idüp beyân

Didi anı şaḥābesine ‘ayân

Oldurur kim ḳaṣīr olup ḳāmet

Baṭnı büzürk ola anuñ ḡāyet

Şikem ü sīnede hem olmaya mû

Bil utull u cevṡāz budurur bu

Bu şıfatlu kişilere ‘âdet

Vaḥşet-i ṭab‘ ü zulüm olup ‘âdet

Ola me’vaları anuñ nīrân

Olalar müşrikîn ile cīrân (290-294)

Baldırı yoğun (etli) kişilerin edebi çok olmaz denmiştir:

Baldırı her kimiñ kim ola yoğun

Edeb olmaz o kimsede efzûn (295)

Küçük ve yumuşak baldırlı kişilerin ise günahkâr(fasık) ve kötü huylu(facir) oldukları ifade edilir:

Küçücük ü nerm olur-ise pâyı

Fāsıḳ u fācir olmadur pâyı (296)

Geniş adımlı kişiler tedbirli-planlıdır denir:

Adımı ḡīñ olan kişiye nişân

Oldurur kim müdebbir ola ey cān (297)

⁶⁵ Buhari, Cilt. 10, s. 4902.

2.1.3.15. Müellifin Kıyâfet Unsurlarını Değerlendirmesi

Der-Beyân-ı Mâ-Hüve'l Vârikatü Fîhi (Yapraklananların/Yazılanların İçindekilerin Beyanı Hakkında) başlığıyla müellif kıyâfet ilmi hakkında kendi değerlendirmesini yapmıştır.

Çünkü irdi payāmımız pāye

N'ola bulsa kelāmımız gāye (298)

Diyerek konunun ayağa gelmesi ile kıyâfetle ilgili diyeceklerinin bittiğini belirtmekte ve değerlendirmeye geçmektedir. Değerlendirme kısmında hikmet sahibi kişiler bunu derleyerek yazdı, bizde onlardan aktardık fakat hakikatini Allah bilir demektedir.

Lîk taḥḳîḳini bilür Allah

Ol kamu sırr u ḥikmete agāh (301)

Dimezüm ben bunu olup vaṣṣāf

Ki olmaya bu kıyâfet içre ḥilāf (302)

Beyan ettiğim hükümler genel hükümlerdir, bunların içinde yanlış yoktur diyemem. Şişmanların çoğu ahmak ve cahil olur fakat şişman alimler de vardır diyerek her bir unsurun her zaman doğru olmayabileceğini belirtir:

Ekseriyā budur ki ehl-i semīn

Aḥmak ü echel olur ol hemīn

Lîk bu daḥi vardurur cānā

Ki ola ṣāhım semīn olan dānā (304,305)

Ahlakı güzel olmayanı güzel sanma, ahlakı güzelse de çirkin deme diyerek güzel ahlakı vurgular ve eğer hem yüzü hem ahlakı güzel olursa onun güzelliğinin tarif edilemez olduğunu belirtir:

Ger ola rūyı vü ḥūyı vü cümle laṭīf

Kim ola kim ide anı ta'rif

Ādem oldur ki ḥūyı gökcek ola

Şanma anı ki rūyı gökcek ola (311, 312)

Rūyi zibā değilse gam yimeyesen

Hüyü çünkim anuñ ola ahsen (314)

Müellif tavsiye olarak kişinin ahlakını güzelleştirmesini tavsiye etmektedir. Sadece müslümanlara karşı değil herkese karşı güzel ahlaklı olmayı ise Ebu Hureyre'den rivayet edilen bir hadisle temellendirir:

İmdi gel eyle hüyuñı zībā

Ahsen it cümle haşletñ dībā

Ki ğaraž haşlet-i beşerden ey yār

Hüsn-i hulkdur veleṽ mea'l-küffār (315, 316)

“Allah Resulü buyurdu ki; Allah, İbrahim’e vahyetti ve dedi ki ‘Ey İbrahim, sen benim halîlîmsin/dostumsun, kâfirlere karşı da olsa ahlâkını güzelleştir ki bu, seni ebrara/iyilere dâhil eder. Ahlâkını güzelleştireni arşımın gölgesinde gölgelendireceğim. Zat-ı Mukaddes olarak onu yanıma yerleştireceğim, onu kendime yaklaştıracam.”⁶⁶Tosyâvî bu hadisi manzum olarak şu şekilde vermiştir:

Ahsen it hulkıñı yürü ey yār

Ger olursañ dāhî me‘a'l-küffār

Tā ki dāhil olasan ebrāra

İresen anlar ile dildāra

İtdi taḥkīk irādetim sebkat

Her ki ol hulkıñı ide zīnet

‘Arşımı aña sāyebān idem

Mūnis ü enīs-i lā-mekān idem

Göre şāhım ḥazīre-i kudsī

İde cārım olub baña ünsī (319-323)

2.1.3.16. İnsan-ı Kâmil ve Nefsin Mertebeleri

“Der-Beyān-ı Sebeb-i Hilkat-i Hüsn ve Hulk-ı Müstaḥsen-i İnsān”
“Güzelliğin Ve Güzel Ahlâklı İnsanın Yaratılışının Beyanı Hakkında” başlıklı

⁶⁶ Zemahşeri, s. 19.

bölümde kâmil insan ve alçak insan anlatılır. İnsan-ı kâmilin anlatıldığı bu bölümden sonra “Der-Beyân-ı Mu‘âraza” “Karşıtlıkların Beyanı Hakkında” başlığı altında zıtlıklardan ve nefsin mertebelerinden de bahsedilmiştir.

İnsan-ı Kâmil Arapça olgun insan demektir. Terim olarak ise o, Hakk ile halk arasında vasıtaadır. Hakk’ın feyzi imdadı onun vasıtasıyla yayılır. İnsan-ı kâmil, Hakk’ın tam olarak zuhur ettiği yerdir. İnsan-ı kâmile ulaşan Hakk’a vâsıl olmuştur⁶⁷ şeklinde açıklanır. Müellif, güzel ahlâkın kâmil insan olmaya vesile olduğunu belirterek şu beyitleri vermiştir:

Olmağ insân-ı kâmilü’l-a‘ zâ
Bil anuñ-çün laṭîf oldı şehâ
Ki sebeb oldı ḥüsn-i ahlâka
Hem rızâ-yı Ḥudâ-yı Ḥallâka (324, 325)

Ahlakı güzel olmayanların ise hakiki insan olmadığını, hayvandan bile aşağı olduğunu ifade eder:

Olsa ammâ ki ḥilkati ekmel
Lîk olmasa ḥaşleti ecmel
Bil anı sen değildür ol insân
Bil ki ḥayvândân daḥî âsân (329, 330)

Der-Beyân-ı Mu‘âraza (Karşıtlıkların Beyanı Hakkında) başlığı altında ilk önce zıtlıkların bir araya gelmesiyle itidalin ortaya çıktığı belirtilir. Örneğin köse mert bir uzun olsa ona köse diye zemmedilmez çünkü yüzü de nûranî olursa anla ki nûranî gönül ehlidir denilir:

Cem‘ olunsa ‘alâym-i ezdâd
Mecmū‘ ın i‘ tidâl ider âbâd
Fi’l-meşel kösec olsa merd-i ṭavîl
Ṭa‘ n olunmaz aña köse deyü bil

⁶⁷ Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri & Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yayınları, İstanbul, 2004, s. 314.

Çün ola vechi daħi nūrānī
İtdi fehm ehl-i dīde nūrānī (333-335)

Kişide hangi özellik fazlaysa onu **basiret ehli** kullar anlar denilir. Basiret; Arapça idrak, firaset, kalp gözü ve görüş demektir. Tasavvufta, kudsiyyet nuru ile nurlanmış kalbin kuvveti olan basiret, Hakk'ın doğruya erdirmesi ile perdeyi açar; bu şekilde eşyanın hakikatleri ve içleri görülür.⁶⁸

Her ne şānıñ nişānı olsa ziyād
Añlar anı başīreti ehli ‘ibād

Başar olsa kişiye nūr-ı ilāh
Lāzım olmaz firāsetine güvāh

Olur aña o nūr-ile peydā
Mu‘minine münāfık u tersā

Lāzım olmaz aña delīl ü güvāh
Yeter aña hemīşe nūr-ı ilāh (336-339)

Basiret ehli bu şekilde açıklandıktan sonra “Müminin firâsetinden sakının, çünkü o Allah'ın nuru ile bakar.”⁶⁹ hadisi verilmiştir. Devamında, zikredilen bu alametlerin her birinin nefsin vasıflarına bir makam olduğu belirtilerek **nefs-i emmare**⁷⁰ şu şekilde açıklanır:

Bu ‘alāyım ki zıkr olundı tamām
Cümle evşāf-ı nefse oldı maķām

Nefs-i emmāre ehli olsa kaçan
Kişi zulmetden olmaya rüşen

Ola şüretde gerçi kim insān
Līk ma‘nide ol ola hayvān

⁶⁸ Cebecioğlu, s. 85.

⁶⁹ İbn-i Kesir, Cilt. 9, s. 4404.

⁷⁰ “Nefs-i Emmare: Emredici nefis anlamına Arapça bir tamlamadır. Kâşânî bu nefsin, bedenî tabiata meylettigini, lezzet ve hissî şehvetleri körüklediğini söyler. Yani kalbi, ulvi değil süfli şeylere celbeden şeye nefis-i emmare denir.” Cebecioğlu, s. 473. Ayrıca bkz. Necdet Şengün, **Kuloğlu Seyh İlyas Etvâr-ı Seb’a Nefsin Yedi Mertebesi**, İlahiyat Yay., Ankara 2013.

Bil ki andan ola eḏall u ebter
Ola iblīse düşe ol mazhar (340-343)

Nefs-i Levvâme; kınayıcı nefis anlamında Arapça bir ifadedir. Tasavvufi olarak, bir parça kalbin nuru ile nurlanmış, o nur ölçüsünde uyanıklık kazanmış olan nefistir. Levvame sıfatını alan nefis, yaptığı kötü işlerin farkındadır; yani gafletten bir parça sıyrılmıştır. Bu yüzden öz eleştiride bulunur, kendisini kınar, günahları yapmak istemez. Ancak yeterince olgunlaşmadığı için onları yapmaya devam eder.⁷¹ Müellif şu şekilde açıklamıştır:

Nefs-i levvâme ehli olsa velī
Ger ola fāsık u ger ola delī
Muḳteşid şānıdur şehā bu maḳām
Gāh nīk ü gehī bed olur enām
Geh ola ṭā‘ atında Raḥmānıñ
Geh ola şehvetinde şeyṭānıñ (344-346)

Nefs-i Mülhime; ilham ve keşfe nâil olan nefis anlamına gelir. İyiye kötüden ayıran iradeye, nefis-i mülhime denir. Bu nefsin ulaştığı üçüncü makamdır. Bu, bir iyileşme derecesidir. Artık nefis, sevabını ve günahını Allah’ın yardımı ile bilmektedir; bu sebeple, Allah’tan gayrı her şeyden uzaklaşır.⁷² Müellif bu makamı şu şekilde açıklamıştır ve Şems Suresi / 8. Ayette geçen “fe elhemehe fücûrahe...” ayetini açıklama olarak verir. Anlamı ise “Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefisini arındıran kurtuluşa ermiştir.”:

Çün ire mülhime maḳāmına er
Lütf-ı Raḥman gelüben aña irer
Fısk u takvasını idüp ilhām
Yaramaz işleri kılar i‘ lām (347, 348)

⁷¹ Cebecioğlu, s. 474.

⁷² Cebecioğlu, s. 475.

Nefs-i Mutmainne; doyuma, huzura, rahata kavuşmuş nefis anlamında Arapça bir ifadedir. Bu nefis, kötü sıfatlardan sıyrılmış, güzel ahlak ile ahlaklanmıştır. Kâşânî bunu, kalbin nuru ile aydınlanıp, kötü huyları silinmiş nefis diye tanımlar. Bu nefis, ibadetlere devam ile kudsiyyet âlemine yönelmiştir. Nefsin dördüncü makamıdır. Bu makamda nefsin üzüntüleri “Yâ eyyetühe’n-nefsü’l-mutmainneh”⁷³ ile son bulmuş, kalp her şeyden emin olmuştur.⁷⁴ Müellif bu makamı şöyle nazm etmiştir:

Nefs-i insân çü muṭmainne ola
Sırrı anuñ kemâle irse n’ola

Rûḥ-ı muṭlaḳ ola ‘avâyıḳdan
Ḳurtula ḳayd-ıla ‘alâyıḳtan

Nîk ü bed ḥayr u şerden ola berî
Bil ki olmaya cümleden ḥaberi

Terk idüp cümle varı var ola
Yâr u aḡyâr aña yâr ola (349-352)

Tosyâvî, nefsin mertebelerini bu şekilde beş tane olarak – klasik tasavvuf kitaplarında yedi olarak açıklanır - açıkladıktan sonra “Ḥikâyet u Şikâyet ez-Rûzigâr-ı Gaddâr” bölümünde zamaneden şikâyet etmiş ve “Der-Beyân-ı Pend” bölümünde ise son nasihatlerini ve tavsiyelerini verip eserini tamamlamıştır.

⁷³ Fecr:89/ 27-30 "Sen O'ndan razı, O'da senden razı olarak Rabbine dön! (İyi) kullarımın arasına gir. Cennetime gir."

⁷⁴ Cebecioğlu, s. 475.

2.2. TRANSKRİPSYONLU METİN

148b

Hikāyet Der-Tahkīk-i Kıyāfet ve Taşdīk-i Firāset

Fe‘ilātūn Fe‘ilātūn Fe‘ilūn
(*Fâ‘ilātūn*) (*Fa‘lūn*)

1. Oldı İbn-i Semā’dan mervī
Virdi bunı haber o merd-i kavī

Mekke şehrinden eyledüm hicret
Şāma irdi nihāyet-i rihlet

Ḥazret-i Şāfi‘ī rivayet idüp
Didi bunı baña hikāyet idüp

Tā ki ‘ilm-i kıyāfet-i kāmīl
Öğrenüp cümlesin idem ḥāşıl

6. Lā-cerem zümre-i selef der-yāb
Yazmışdı bu fende niçe kitāb

Cem‘ idüp eyledüm müṭāla‘ tı
Zahmet ü derd-ile mülāḥazayı

‘Ākıbet ḥāşıl idüp ol fenni
Oldı peydā bu dā‘īye a‘nī

Ki yazam ben daḥı bu fende ‘ayān
Bir risāle ki ola cihānda nişān

Lā-cerem eyleyüp anı te'lîf
İttüm anda ne var-ısa ta'rif

10. Çünkü oldu bu arzu bende pâyân
Şāmdan rihlet eyledim ey cān

Varuben Ka' be-i Şerîfede tā
Anı yārāna eyleyem itā

Yolda bir gün gider-iken nāgāh
Bir köye irdi vardı gāyet-i rāh

Bir kişi gördüm anuñ sîreti bed
Yok melāhāt özünde şüretā bed

Muktezā-yı kıyāfet ile 'ayān
Anda yok zerre deñlü hayra nişān

15. Lîk gördükde bizi geldi yakîn
Eyledi merhabā bizümle hemîn

Evine eyledi bizi da' vet
Çekti niçe ziyāfet ü ni' met

149a

Ol kadar itdi luṭf u ikrāmı
İtdi in'ām daḥi en'āmı

Göricek bunca luṭfın anuñ ey cān
Toldı dil hānesinde bu hālecān

Çekdügüm bunca renc ü derd ü ‘anā
Oldı hayfā kıyāfet içre fenā

20. Ger olaydı anuñ beyānı dürüst
Bize hıdmetde bu olaydı süst

İylügünden bunuñ bu oldı beyān
Ki i‘tibār olmaya bu fenne ‘ayān

**Qıyāfet-nāme ki Enşedehā ez‘afu ‘İbādillahi’l-Celil ‘Abdü’l- Mecīd
bin eş-Şeyh Naşuh bin İsrāil ‘ufiye ‘anhüm.**

Oldı dilde bu arzu peydā
Ki eyleyem ol kitābı maḥv u hebā

Tā ki kılmayalar bunuñla ‘amel
Şalalar ḥükm-i Haḫḫa ‘azze ve cell

Çün olup anda ol gice mihmān
Şubḫ-ı şādık toğub tursa hemān

25. İdicek sū-yı rāha ‘azm ü revān
Gelüben o yana yapışdı hemān

Eyledi ol ‘Arab şamaṭasını
Neye varır kıl işit ötesini

Didi Mecnūn mısız ki şöyle hemān
Olasız rāyegāne rāha revān

Bunca hıdmet ki eyledüm saña ben
Anuñ ecrini almadan senden

Rāyegān eyleyem seni ıtlāk
İtmedin sen baña niçe infāk

30. Böyle diyüp çıkardı bir defter
Ki anda yazmış o harcı ser-tā-ser

Okeyup eyledi hisāb anı
İki dīnāra irdi pāyānı

Defter-i harca bil o ehl-i nifāk
Niçe za‘f eyleyüp daḡi el-ḡāk

149b

Baña andan irişecek o cefā
Toldı dil ḡānesine zevk ü şafā

Virüp ol iki dīnārı
Eyledüm niçe şükr-i Ğaffārı

35. Ki itmedi ol zāyi‘ Hudā-yı Qadīm
Çekdüğüm renci ben bu fende ‘azīm

Ḥamdüli’līlāḡ kıyāfete taḡkīḡ
Görüben şübhe eyledüm taşdıḡ

İdelüm şükr o Şāḡa kim ey cān
Yokdur iḡsānına anuñ pāyān

Zīr ü bālāya luḡf-ı na‘īmāsı
İrdi mīr u gedāya ne‘māsı

Gebr u tersā vü zay‘ u a‘ lāya
İrdi cūdı cemi‘ -i ārāya

40. Toldı alāsı ‘āleme cümle
İrdi ne‘ māsı ādeme cümle

İtdi insānı aḥsen-i taḫvīm
Ecmel u a‘ del itdi kıldı ḳavīm

Cümleden ḥūb u aḥsen itdi anı
Ḥüsn-ile hem müzeyyen itdi anı

‘Aḳl-ile hem o padişāh-ı derī
Eyledi anı bil ki şāh-ı derī

Nuṭṭ-ıla hem o Şehr-i Yār-ı Mübīn
Cümle eşyādan itdi anı güzīn

45. ‘İlm u dāniş ile idüp dānā
Cümleden itdi ḳadrini esnā

Hem durūd u derd-i bī-ḡāyāt
Aña kim oldurur şefī‘ -i ‘uşāt

Ya‘ni maḥbūb-ı şāh-ı cümle cihān
Muşṭafā şadrıdurur kevn ü mekān

Şūret u sīretin idüp tekml̄l
Oldı maḥlūḳa yolunda delīl

150a

Hem anuñ āline şalāt u selām
Bizden olsun hemîşe şubḥ-ile şām

50. Ba‘ dehū bil ki bu za‘îf u zelîl
Ġuşşa u derd-ile naḥîf u ‘alîl

Ya‘ni ‘Abdü'l-Mecîd bin Naşûḥ
‘Aşk-ile nûş idüp şarâb-ı fütûḥ

İmtisāl idüp emr-i ihvāna
Hem temenna-yı fikr-i yārāna

Şâri‘ oldı bu nazma ol āgāḥ
Umarum kim Mu‘în ola Allāḥ

İnşā

Bu faşl-ı evvel қаziyye-i ‘ayān ve şol ḥuşuşı beyān ider ki Perverdigār-ı Raḥman ḥilkat-ı insānı yeksān itmeyüp her şaḥşa bir ‘alāmet ile imtiyāz virüp her ferdi bir dürlü şıfatla mümtāz eyledi. Ya‘ni kiminüñ endāmını beyāz muşaffā ile pür-şafā idüp safḥa-i rûy-ı zîbāsını ḥasta-i çeşm-i ‘uşşāka menba‘ u şifā eyledi ve kiminüñ a‘zasını vird-i āyîn-i tezyin-i ḥamrā ile taḥsîn idüp cemāl-i bî-hemtā ile müzeyyen ü müntehā eyledi ve kiminüñ rûḥ-ı mevzûnını gendüm-gün ve ḥalāvet-i melāḥatini şîrîn vü efzûn idüp dil-i ‘uşşakı hasta vü pür-hûn u āşufte vü Mecnûn eyledi ki güfte end Hâfız

“Ān siyeh-çerde ki şîrîn-i ‘ālem bā-öst
Çeşm-i nigū leb-i ḥandan dil-i ḥürrem bā-öst”⁷⁵

-nesr- ve kiminüñ çeşm-i cādûsını bîmār-ı ‘aşk-ile dārū idüp zülf-i anber-bār ile ḥoş-bū vü çehre-i ‘abher-nişar-ile mihr ü hilāl ebrū eyleyüp hezār-nāz u ‘işve ve

⁷⁵ “O kara gözlü ki âlemin tatlılığı onunladır.

Güzel göz, gülümseyen dudak, sevinçli kalp onunladır.”

bisyār-ı lutf u şīve ile bār-gāh-ı cemāl üzre padişāh-ı bī-miṣāl idüp ‘asākir-i ‘aşq-ile
dil(150b) mülküni ğāret ve bād-ı hevā-ile zühd ü takvā feleğini ḥasāret eyledi. Kemā
ḳāle eş-Şeyh be-Kemālī’l-Ḥucendī ḳaddesa’llahu sırrahu’l-‘aziz -beyt-

Çeşm eger ĩnest ebrū ĩn ü nāz u şīve ĩn
El-vedā‘ ey zühd ü takvā el-firāk ey ‘aql u dīn⁷⁶

Ve kimi reng-i şufret ile lāik-i nefret idüp müsteḥakḳ-ı tōhmet eyledi ve
kimini reng-i siyāh ile zengī-veş zeşt ü müşevveş idüp tāb-ı ḥarāret ile derūnını pūr-
āteş eyledi ve kimini çeşm-i ḥavl ile şāhib-i ‘ilel idüp ḥur u mübtezel eyledi ve
kimini inḥirāf-ı i‘vicāc-ile mübtelā vü pūr-belā idüp bī-‘ilāc ü bī-devā eyledi ve
hüve’llahü’l-fāilü’l-muhtārüllezi ye‘izzü men yeşā ve yezillü men yeşā‘ bi-yedihi’l-
ḥayr ve’t-taḳdīr ve hüve ‘alā külli şey’in ḳadīr

Der-Şurū‘-ı Makşūd

Nev‘-i insānı çün yarattı Ḥudā
Oldı herkesde bir şıfat peydā

55. Kimini eyledi beyāz-ı şaḥīḥ
Virdi hem aña lisān-ı faşīḥ

Kiminüñ eyleyüp yüzün ḳara
Urdı anüñ yüreğine yara

Ḥüsn-ile eyledi kimini müslīḥ
Zişt idüp eyledi kimini ḳabīḥ

Kiminüñ ḳāmetini ḳıldı dırāz
Kiminüñ eksik idüp eyledi az

⁷⁶ “Göz ve kaş, işve ve naz eğer buysa,
Ey zühd ve takva elveda, ey akıl ve din hoşçakal!”

Kimini zışt idüp kimin zĩbā
Virdi añā ‘abā vü buña abā

60. Geri ılatte her biri yeksān
Lĩk şurette bir değil ey cān

Luşfunı ‘āleme sebĩl itdi
şureti şirete delĩl itdi

151a

Tā ki her bir şıfatdan ol Muřtār
Bir eşer eyleye begüm izhār

Etlülükden amāat ide zuhūr
Her ařrdan doęa belā vü řerūr

Her ki a‘zāsı olmaya ma‘yüb
Ola ef‘ālĩ ol kiřinũñ üb

65. Kimse incinmeye řehā andan
Ne elinden ne od lisānından

Herkesi nefsi gibi göre nefīs
Ola iřsān-ile saĩ ne asīs

Ol ki ammā özü ola nořsān
Ola avli yalan u fi‘li yalan

Acı dillerle řānı şoşmaq ola
Döğmek içün elinde toşmaq ola

Her ki ħulķı anuñ ola a' del
Ola ħulķı begüm daħı ecmel

70. Her ki zātında tayyīb ola kişi
Yine tayyīb olısar anuñ işi

Her ki anı ħabīs ide Ĥudā
Yine andan ħabīs olur peydā

İster-iseñ eğer bu ħavle güvāh
Yazmışamdur işit ne der Allāh

**Ķāle'llāhu Teālā: Ve'l-Beledü't-Tayyibu Yeħrucu Nebātahu bi-İzni
Rabbihī Vellezī Ĥabese lā-Yeħrucu illā Nekiden⁷⁷**

Her ki anuñ ħulķı ola ħüb u laṭīf
Hem daħı gökcek ola ħulķ-ı řerīf

Bu iki luṭfa her ki mazĥār ola
şanma andan cihānda ĥoř-ter ola

75. İzdivāc ide çü bu iki şıfat
İder isteyeni lāıķ-i ĥazret

Ya'ni aĥlāķını idüp tehzīb
İder anı cihān içinde ħabīb

Ṭā'at-ı Ĥaķķa anı māil ider
Sīnesinden gümānı zāil ider

⁷⁷ “(Toprağı) iyi ve elverişli beldenin bitkisi, Rabbinin izniyle bol ve bereketli çıkar. (Toprağı) kötü ve elverişsiz olandan ise, faydasız bitkiden başkası çıkmaz.” <http://mushaf.diyaret.gov.tr/#>

151b

‘İlm ü ‘irfânıyla idüp dānā

Ḳadrini ‘aḳıbet ide esnā

‘Āḳıbet idüp anı merd-i tamām

İde anuñ yerini dār-ı selām

80. Bula hem ol necāt-ı nīrānı

Ola cennet içinde seyrānı

Sermedī ayş ide cinān içre

Böyle olmak ne hoş cihān içre

İster-iseñ eğer bu ḳavle delīl

Diñle imdi ne der Ḥabīb-i celīl

**Ḳāle’n-Nebıyyü(as) : İnnā’llāhe Teālā lā Yaḥsinu Ḥulḳa Raculin ve
Ḥaleḳahu ve Hüve Yürıdu en Yua‘zzibehū bi’n-nār**

Ḥalḳ idicek cihānı ol Sultān

Ḳılmadı ḥılḳatin anuñ yeksān

Eyledi her birin bir ṭavra

Kimdurur kim irişe bu ḡavra

85. Eyledikce tecellī şāhım zāt

Birbirine mübāyen oldı şıfāt

Biri oldı Cemāl u biri Celāl

Biri ḳahr oldı biri luṭf u kemāl

Ya‘ni mazhar olanlar eltāfa
Çıka fevka’l-āde tā kāfa

Hem daḥı mazhār olan ol kahra
İne taḥte’s-serāda tā ka‘ra

İmdi bu ‘ālem içre her ne ki vār
Kimi nākış kimi tamām ey yār

90. Kimi dānā kimi daḥı nādān
Kimi imsāk ider kimi ihsān

Kimi daḥı şaḥīḥ u kimi saḥīm
Kimi daḥı ḡabī vü kimi fehīm

Kimi mü’min kimisi kāfirdür
Kimi sākin kimi misāfirdür

Kimi oldı sa‘īd u kimi şaḥī
Kimi zālīm kimisi daḥı taḥī

152a

İştikāk-ı cemi‘-i kevn ü mekân
Bu ikidendür gel itme gümân

95. Nîk ü bed ‘ālem içre her ne ki vār
Bil Celāl ü Cemālden oldı ey yār

Çünkü cennet Cemāle mazhardur
Lā-cerem her huşuşı hoş-terdür

Mübtelā oldu çün Celāle caḥīm
Oldı lā-büd ‘ azabı anuñ elīm

Pes anuñ-çündürür ki ol Raḥmān
Ḥalk-ı eṣyāyı kılmadı yeksān

Tā ki sālīm olan saḥīm görüp
‘ İbret ola Ḥüdāya ṣākır olup

100. Diye kim Ḥaḥḥa ḥamd-i bī-pāyān
Ki sālīm itdi vücūdımız ol Ḥān

Göricek eṣkiyāyı hem sü‘ edā
İdeler Ḥaḥḥa çok ṣenā vü duā

Diyeler kaldırıp Ḥüdāya yüzi
Eṣkiyā zümresinden itme bizi

Diye dānā kaçan göre nādān
Ḥamdüli’līlāh ki ya Ġanī-i Sübhān

Cühelādan bizi idüp efrāz
Eyledüñ nūr-ı ‘ ilm-ile mümtāz

105. İmdi bil kim bu iḥtilāf-ı neseb
Oldı bunca ṣenā vü ṣükre sebeb

Ki ġaraż-ı ‘ ālem ile Ādemden
Ṣükri-Ḥaḥḥdur gel olma ġāfil sen

Ḳoma elden ṣenā-yı Sübhānı
Bula cān tā liḳā-yı cānānı

Fî Beyāni'l-Elvān
Min Nev' i'l-İnsān

Renk-i esmer beyāz u amrādan
Oldı hūb u laṭīf u müstaḥsen

Oldı elvān-ile mîr ü hem sulṭān
Cümleden hoş-ter oldı itme gümān

152b

110. Nicesi olmaya begüm zībā
Kim Muhammed idüp anı dībā

Levni olduğu-çün anuñ esmer
Ḥüsn-i Yūsufdan oldı ol hoş-ter

Eyledükde aña suāl aşḫāb
“Ene emlāḥ” anuñ-çün oldı cevāb

İmdi her kişinüñ ki levni hemān
Ola esmer bil imdi iki nişān

Fikri anuñ ola şaḫīḥ ü şavāb
Ḥūb u zībā olana virse cevāb

115. Bula ḥüsn-i melāḫatle kemāl
Ola ḥulķı cemīl ü ḥalkı cemāl

Ba' dehū bil bunu ki levn-i şabīḥ
Geçse esmer olur beyāz-ı şaḫīḥ

Her ki ola şabāḥatī šāfī
Olur anuñ leṭāfetī vāfī

Cūd u iḥsān u luṭfa menba‘ olur
‘İlm ü ‘irfān u ḥilme mecma‘ olur

Ḥāṣṣa kim bu şıfat nisāda ola
Kibr ü kinden derūnı sāde ola

120. Bereket ola dāimā šānı
Olmaya luṭf içinde aḵrānı

İster-iseñ eğer bu ḳavle nişān
Diñle kim gör ne der ol Faḥr-ı Cihān

**Ḳāle’n-Nebiyyü (asm): A‘zamu Nisāi Ümmetī Bereketen Eşbaḥahünne
Vechen ve Eḳallehünne Mehran**

Ola ki elvān içinde ğarrādur
Geçse şāhım beyāz ḥamrādur

Gerçi kim levn-i aḥmer itme gümān
Oldı ḥavfiyla hem şitāba nişān

Līk ḥumrette ol ki šāfī ola
Edebi çok ḥayāsı vāfī ola

125. Zī-edeb zī-ḥayā ḥalīm ola ol
Ehl-i şerm oluben selīm ola ol

153a

Ol kişiniñ ki levni şufret ola
Qalbi qāsi işi hıyānet ola

Şaru kim qaraya qarīb ola
Hüsn-i hulk itse ol ‘acīb ola

İ‘tidāle budur nişān u delīl
Ağı ağ ola kızılı kızıl

Her ki cismi beyāz u sāde ola
Göklügi çeşminiñ ziyāde ola

130. Fāsık u hāin u hayāsız olur
Ehl-i hıffet olup vefāsız olur

Gözleri līk anuñ olsa siyāh
Ola hüsn-i cemāl mülküne o şāh

Olsa gök çeşmi vāsi‘ alnı dağı
Yüzü yumrı vü dārsa zenağı

Qılı çok u hem az-ısa şağalı
Şerr u şūr içre olmaya bedeli

**Şıfat-ı Sekāmet ki Her Biri Bir Şāna Perverdigār-ı Padişāh-ı Mübīn
Anları Mūsā aleyhi’s-selāma Teybīn İtdiginüñ Evşāfı Beyānındadır**

Oldı Tevrāt içinde bil mezkūr
Didi Mūsāya ol Hudā-yı Şekūr

135. Vardır insānda doḡūz ḥaṣlet
Her birini birkes eyledi ṣan'at

Eyleyüp anuñla istinās
Oldular ʿālem içre aḥbeṣ-i nās

Çeşmi ol kişinüñ ki eşqardur
Lā-cerem ḥabṣi anuñ omazdur

Ol ki çeşmi ola anuñ aḥvel
O nügülukda yoḡtur aña bedel

Anadan ol ki doḡa bir gözlü
Ḳutsuz ola u hem atī sözlü

140. Her ki anuñ ḳāmeti dırāz ola
Ġaflet ehli vü bi-niyāz ola

153b

Ol ki ola ḳaṣīr ḳāmette
Görünen fitnedür ḳıyāfette

Şānı anuñ velī kıyāsettür
Aʿraca kibriya irādettür

Her ki anuñ semīn ola cānı
Bil ḥamāḳatdürür anuñ şānı

Her ki anuñ işitmeye gūşı
Şātır u şen olup ḳala cūşı

145. İster-iseñ eger bu kavle delîl
Ne dimiş diñle gör Kelîm-i Celîl

Mezkûrun fi't-tevrâti kâle'llahu tea'la li-Mûsâ (as) tis'a hışâlin
mevcûdatün fî tis'ati ricâlin el-habâsetü fi'l-eşkari ve'l-lecâcetü fi'l-aḥvali ve's-şâmetü
fi'l-a'veri ve'l-gafletü fi't-tavîli ve'z-zarâfetü fi'l-kaşîri ve'l-kiyâsetü fi'l-kuseci ve't-
tekebbürü fi'l-a'raci ve'l-ḥamâkatü fi's-semîni ve's-şetâratü fi'l-cerbi

Çün ola kâmet-i i'tidâle yakîn
Ehl-i hikmet olıser ol yakîn

Ne dıraz ola o ya'ni o ne kaşîr
Ola dâna vü hikmet ile habîr

Ol kişiniñ ki laḥmı ola na'im
Ol tab'ı laṭîf u 'aqlı fehîm

Lîksaht olsa kuvvettendür
Kendü ammâ ğanî vü gör nedür

150. Cünbüşi çok kişi olur ḥod-bîn
Ḥîle vü mekr olur aña âyîn

Her ki şâcı anuñ ola katı
Cüret u şıḥḥat oldı âyâtı

Olsa yumşak veyâ anuñ müyü
Bil belâdetle ḥavf olur ḥüyü

Olsa ammâ kebûd-renk ey yâr
Ġaẓab olur hemîşe aña şî'âr

Bir kişi kim ola şacı çoğ anuñ
Kıl kadar bil zaraşeti yoę anuñ

154a

155. ‘ Ālī-himmet olur kebīru’s-ser
‘ Akılı kıllet bulur řaęīru’s-ser

Olsa yaşıı kafaşı ğilmānuñ
Vaşfa gelmez belādeti anuñ

Her ki alnı anuñ ola vāsi‘
Hūyı çirkin olur deęil nāfi‘

Ṭār olsa olur veyā ğod-bīn
Hem ğamākat olur aña āyīn

Yumrı olsa cebīni kāhil olur
Ecmeli budurur ki a‘ del olur

160. İrse şarığına alnınuñ şikeni
Ola zeyrek fehīm ola ya‘ ni

Olsa ammā ki bu kelim-i bisyār
Lāf ola ğaşılı anuñ ey yār

Hācibīn arasında çün ola çīn
Neye sebeb dāimā olur ğamgīn

Her ki ğūşı anuñ ola ekber
Kadı ağmak olur o hem-çün ğar

Hirre-veş aşğar olsa ger gūşı
Sırğa itmede başar-ı mūşı

165. Nedür dirseñ ihsānına nişān
Ne şağīr ola ne kebīr miyān

Her ki qaşınũ ucı ola hilāl
Şan‘ at olur bil aña fitne vü āl

Her ki bisyār ola qaşı kıllı
Herze-gūy ola hem denī velī

Hūb olur hācibin olursa küşād
Çatıķ olsa olur ol ehl-i fesād

Ya‘ni eblec nişān-ı elmaḥdur
Akren ammā şia‘r-ı aķbaḥdur

170. İnce olmak nişān-ı ferḥāndur
Hem dıraz olsa kibre burhāndur

Qaş odur kim qara vü ince ola
Şīve vü ‘işvesi yirince ola

154b

Hācib oldur siyāh ola vü hilāl
Çeke miḥrāba ‘āşıķı der-ḥāl

Gözi çü gerz olursa kişinũ
Reşki bisyār ola anuñ işinũ

Her ki çeşmi sevād ola vü siyāh
Fitnat u hem zekādur aña güvāh

175. Her ki anuñ gözünde ola sefid
Hayr yokdur sözünde itme şenid

Surh çeşm olsa her kaçan insān
Pehlüvāñ u dīlir olur merdān

Her ki çeşmi anuñ ola eşkar
Gelmez andan şecā'atla hüner

Görmedi her ki gördi 'ömr-i dıraz
Turna gözlü olanda cür'et-bāz

Ol ki çeşmi anuñ ola aşfer
Resmi dağı olur anuñ ebter

180. Her ki gözi anuñ ola aḥvel
Özi dağı olur anuñ mühmel

Her ki çeşmi anuñ ola ekḥel
Ḥüsn-ile iḥsan ola hem ecmel

Eşhel olursa işi eshel olur
Enḥal olursa süst u kāhil olur

Eşkel olursa ola şeci' ü dīlir
Ed'ac olsa bulunmaz aña nazir

Ezraḳ olsa anuñ ki çeşmi 'ayān
Bil mübāreklik oldı aña nişān

Kemā Kāle'n-Nebiyyü aleyhi's-selām: e'z-Zeraḳatü fi'l-‘Ayni Yümnün
ve Kāne Dāvud aleyhi's-selām Ezraḳun

185. Her ki çeşmi bil anuñ eşter ola
Dīdeden sīnesinde neşter ola

Her ki anuñ gözi ola aḥfeş
Sanmasın anı kim o dil-ḥoş

Her ki ‘aynı anuñ ola a‘meş
Ola ol her zamānda zaḥmet-keş

155a

Her ki ‘aynı anuñ ola a‘ver
Şanmasın anı kim ola ḥoş-ter

Añma a‘ma olānı ekmeḥ-ile
Olma şaḳın muşāḥib ebleḥ-ile

190. Büyük olsa gözi olur kāhil
Küçücük olsa özi olur mühmil

Yumrı olsa ḥıyānet ehli olur
Hem ḥasūd u ġarāmet ehli olur

Göz kıpıḳluġı mekr emāretidür
Olsa dāim bil anı cinnetidür

Çün beyāzında ‘aynıñ ola şaru
Olur ol kişi dāimā şayru

Nazarı tîz olan kişiye ři'âr
Hîle vü mekr uğruluğdur kâr

195. Ger bunuñ birle çeşmi olsa şağır
Fitnesinden cihāna ire nefır

Ol ki řāhım ola şükür sözlü
Hem güler yüzlü vü güler gözlü

'Ömri uzunluğuna burhāndur
İ'timād itmesün ki nādāndur

Çünkü meydān çeke dīlir kader
Başaruñ bu emāretini başar

Çeşm-i zībā odur ki der-i ma' nī
Kendüden sürmelü ola ya' nī

200. A' del ola cemī' -i evřāfı
Hem dağı ru'yeti ola řāfı

Kıya bakışları helāk ide cān
Nāzı dil mülküne vire heycān

Tır-i müjgānını ide çālāk
Bir nazarda bin ādem ide helāk

Yüzi řāhım büyük olan insān
Ehl-i keslān olur her işde hemān

Küçücük olsa velī denāet ider
Ölçüm olur her işde hıffet ider

155b

205. Etlü olsa yüzi ğalīz ola ol
Yumrı olsa bulur cehālete yol

Olsa ammā kaçan ki zerd-i naḥīf
Şaḳın olma sen aña yār u ḥarīf

Ḥāşşa kim ince ola gerdānı
Olmaya mekr içinde aḳrānı

Ehl-i ğadr ola ol felek-āyīn
Oldura ‘āḳıbet kişiyi hemīn

Yüzi ammā uzun olana nişān
Da‘vī az çoğ ola nisyān

210. Tatlu söz neyler ekşi yüzlüde hıç
Doğruluk neyler eğri yüzlüde hıç

Eyi yüze budurur delālet-i tām
Mu‘tedil ola cümle vaşfı tamām

Ādem oldur ki ola sāde cenān
Hem ola şūḥ u şengel u ferḥān

Dāimā meyl ide mülāṭafaya
Gülüb onyamağa mülā‘abaya

Olmaya hem bil ol ḳanūt u ‘abūs
Sāde dil olmaya olup sālūs

Kemā Qāle (asm) “el-Mü’minu La‘ibün Da‘ibün ve’l- Münāfiķu
‘Abūsun Qanūṭun “ Şadaķa Rasūlullah

215. Olsa bīni kaçan dırāz u raķīk
‘Aķlı vü fehmi az ola taķķīk

Burnı ucı dehāna olsa yaķīn
Şīr-dildür sen aña olma ķarīn

Vāsi‘ olmak burun delüģi ‘ayān
Ḥased u kibr ü kīne oldu nişān

Burnı ucı ķalaklı olsa eģer
Öykesi öykenine şıģmayıser

Burnı yaşşı olan ķişiye şı‘ār
Bil cimā‘ a mülāzemetdir ey yār

220. Ya‘ni eķtas olmana bil ‘ādet
Kesret-i şoķbet ola bā‘avret

156a

Her ki işveş ola anuñ ḥālī
Bil müşevveşlik oldu aķvālī

Büyük olsa dehanı insānuñ
Yok şecā‘atde mişl u şibhi anuñ

Ya‘ni efveh olana bil ‘ādet
Oldı şāhım şecā‘at u ķuvvet

Gerçi hoşdur ki teng ola dehan
Lîk dirler havfa oldı nişân

225. Bulmaya cihân içinde tamām
Eğri ağızluda doğru kelām

Ya‘ni aźcam olana bilgil hū
Söylese olmaya sözi doğru

Her ki ğanniyle söyleye kelimāt
Kibr u kîn itmeğe olur ayāt

Her ki āvāzı anuñ ince ola
Bil utanmazlığı yerince ola

‘Avrat avāzelü olursa kişi
Şirret u şiddet ola anuñ işi

230. ẖangı ‘avrat ki er şadālu ola
Fitne ehli olur gelür mi yola

Her ki sözde serī‘ ola vü revān
Fikr ü fehmi keşir ola vü girān

Her ki söz söylemede ol ola süst
Hemdem olmak değil anuñla dürüst

‘Âqıl-iseñ gel olma gör ne yār
Tā ki tab‘-ı laṭīfiñ olmaya zār

Her kişi kim ola bülend-āvāz
Yüce olur himmeti vü bekdāşı āz

235. Kışa ünlülerüñ yürekleri yok
Korkudan guşşa-ıla ğamları çok

şavtı yoğun olana bil ki niřān
Olıser her zamānda hışmı ‘ayān

Anda kim řehā çok ola ħande
Umma andan muvāfaķat sende

156b

Kıl tebessüm unutmağıl onı
Eyleme řahķaha řāķın alabı

Ki tebessüm edeb ‘alāmetidür
Kahķaha bī-ħayā emāretidür

240. Kızıl u yufķa olsa ger řefetān
Fehm-ile luťf u řab‘a ola niřān

Ger ğalīz oluben olursa ħařın
Añla kim ıssı aķmak ola hemīn

Ger ola ğılzet ile zengī-veş
řāķibi eylene ola bengi-veş

Ger ola eflec ü ye ħod a‘lem
Hemdemi guşşa ola maķremi ğam

Olsa ehdel velī olur mühmel
Müşkilin kimse anuñ itmez ħal

245. Seyrek u ince olsa bil dendān
Ža‘ f-ı cisme ‘alāmet ola ‘ayān

Büyük ammā ki şer ‘alāmetidür
Eğri bilgil ki ħīle itidür

Diş ki ola berāber ü yeksān
Dürr-i yek-dāne oldurur ey cān

Emred olsa şehā kaçan edred
Sözi bārid olur özi pür-derd

Olsa ammā kaçan ol örde (k)
Bulmaya ħüsn içinde ol revnağ

250. Ya‘ ni olsa dırāz dendānı
Ĥüsni zāil olup gide ānı

Yāhut olsa beride dişi anuñ
Ola dāim deride işi anuñ

Her ki ince ola zenaĥdānı
Ĥıffetle hevādürür şānı

Her ki anuñ büyük ola zenaĥı
Kibriyā ehlidür bil anı aĥı

Olsa anuñ ki mu‘ tedil eñeği
Ola dānā vü çekmeye emeği

157a

255. Ma' rifet rāhı içre sālİK ola
İrişe maqşadına mālİK ola

Rîş-i merdüm eğer olursa uzun
Bil ki humkı anuñ olur efzün

Didiler bunı aña ehl-i hüner
Bil ki oldur ser-i tavile har

Lāik oldur kim gire tennūra
Ura rîş-i dırāzına nūra

Kemā Kāle Ba' zu'l-efāzıl fī Hāze'l-bāb min Evla'l-elbāb
Halūkatun Yahmiluhā Māikun
Maqlūbu Harūne Bihā Lāyikun

Rîş kim ola haşin ol bisyār
Ehli anuñ şakıl olur ey yār

260. Ger değirmi olup ola hoş-ter
Hem vaqūr olur ol hem ehl-i hüner

Rîş odur kim qalil ola vü raqik
Fehm ü fikr ü zekādurur taḥḳik

Her ki virmez yüzini mū-i sāye
Okur o *len terāni* Musāya

Virme mū-i sāye yüz gel eyle hazer
Bil ki şeytāñ anuñla bile gezer

Fi‘l-i şeytāna uyma ‘ākılseñ
Ḳurb-ı Raḥmānı iste kāmılseñ

265. Uzun u ince olsa ger gerdān
Gevden u aḥmaḳ ola ser-gerdān

Ḳısa olsa velī ḥıyānet olur
Mu‘ tedil olsa ol velī selāmet olur

Kav gibi yoğun olursa boyun
Yiye bir şıgırı değıl ki ḳoyun

Himmeti her zamānda ola şikem
Yiye her ne gelürse dimeye kem

Her ki anuñ himmeti şikemde ola
Şanma sālīm anı sitemde ola

157b

270. Ekli bisyār iden ḳişiye hemān
Bu yeter bil bulaña ey yārān

Dāimā ḥıdmet-i televvüş ide
Bolla ğāiṭe teşebbüş ide

İrüp anuñ dimāğına bed-bū
İde āḥır anı dilā bed-bū

Didiler bunı şāḥibu’l-ārā
Ki be-ğāyet laṭīf u hem ğarrā

Her ki anuñ himmeti derununadur
Bil anuñ kıymeti ki diyem nedür

275. Yine andan çıkandurur rāy-ı şāh
Tut bu pendî efendî ol agāh

Kāle B‘azu’l-Efāzıl Min Evla’l-Elbāb fi Münzü’l-Elbāb
Men Kene Himmetühü mā Yedhulu fî Baṭnihi Kıymetühü mā Yeḥrucu
min Baṭnihi

Menkibi sivri olsa insānuñ
Mezheb u niyyeti bed ola anuñ

Olsa ammā kaşîr-ile olur
Hem daḥî ince ğāyet esfeh olur

Münḥarif olsa fikri uğrı olur
Mu‘tedil olsa ‘aqlı toğrı olur

Ya‘ni olub zekî ne kim işide
Şafḥa-i dilde anı naḳş ide

280. Sā‘idi her kimiñ ola uzun
Cūd-ile hem ‘aṭāsı ola efzūn

Gerçi her demde cūd ola şādır
Lîk ola tevāzu‘ı nādir

Her ki anuñ kaşîr ola bileği
Şerr elinden tutulmaya dīleği

Ayası parmağı ger ola uzūn
Olur özlülüğü her işde füzūn

Olsa parmakları anuñ ki ħarīr
Ola zeyrek fehīm ü zī-tedbīr

158a

285. Olsa tırnaqları beyāz ey cān
Bil mübāreklik oldı aña nişān

Her kimiñ kim yağrını yaşşı olur
Cüret u kuvvet aña ısshı olur

Eğri olursa zişt olur ħūyı
Anda olmaz şehā vefā būyı

Muy-ı zāhrun nişān-ı şehvetdür
Gerdaniyla omuza cüretdür

Şikem olsa büyük bil aña nişān
Cāhil olmağdurur dāhi nādān

Ḳāle'n-Nebiyyü (as) elā Uḫbirukum yā Ehle'n-nār Küllü 'Utullin
Cevvāzın Müstekbirin Şadaḳa Rasūlüllāh

290. Ehl-i nārı Rasūl idüp beyān
Didi anı şaḫābesine 'ayān

Oldurur kim ḳaşīr olup ḳāmet
Baṭnı büzürk ola anuñ ḡāyet

Şikem ü sîne hem olmaya mû
Bil utull u cev vâz budurur bu

Bu şıfatlu kişilere ‘ âdet
Vaḥşet-i ṭab‘ ü zulüm olup ‘ âdet

Ola me’vaları anuñ nîrân
Olalar müşrikîn ile cîrân

295. Baldırı her kimiñ kim ola yoğun
Edeb olmaz o kimsede efzûn

Küçücük ü nerm olur-ise pâyı
Fâsık u fâcir olmadur pâyı

Adımı gñ olan kişiye nişân
Oldurur kim müdebbir ola ey cân

Der-Beyân-ı Mâ-Hüve’l Vârikatü Fîhi

Çünkü irdi payāmımız pāye
N'ola bulsa kelāmımız ğāye

Hukemā gerçi kim bu āyâtı
Bu kıyāfet bu imārâtı

158b

300. Hikmet-ile bulup beyân iduben
Yazdılar bunları ‘ ayân iduben

Lîk taḥkîkîni bilür Allah
Ol kamu sırr u ḥikmete agāh

Dimezüm ben bunı olup vaşşāf
Ki olmaya bu kıyāfet içre hılāf

Līk şol-ki anı beyān itdüm
Hük-m-i ekser odur ‘ayān itdüm

Ekseriyā budur ki ehl-i semīn
Ahmaḡ ü echel olur ol hemīn

305. Līk bu dahı vardurur cānā
Ki ola şāhım semīn olan dānā

Bāḡisini kıl eyleme buña kıyās
Budurur bil ki şān-ı ekser-i nās

Hem bunı bil kaçan ki insanuñ
Olsa hūb u laṭīf hulkı anuñ

Līk olmasa hulkı müstaḡsen
Sanma sen anı kim ola aḡsen

Ādem oldurur ki hulkı ola cemīl
Ġam deḡil hulkı ger olursa ‘alīl

310. Ādem oldurur ki hulkı ola ḡasen
Ġam deḡil hulkı ger deḡilse esen

Ger ola rūyı vü hūyı vü cümle laṭīf
Kim ola kim ide anı ta‘rīf

Ādem oldur ki hūyı gökcek ola
Şanma anı ki rūyı gökcek ola

Ādem oldur ki hūb ola edebi
Çirkin olmaya haşlet-i çelebi

Rūyi zībā değilse gam yimeyesen
Hūyı çünkim anuñ ola ahsen

315. İmdi gel eyle hūyuñı zībâ
Ahsen it cümle haşlet-iñ dībâ

Ki ğaraž haşlet-i beşerden ey yār
Hüsn-i hulkıdur velev mea'l-küffār

159a

İsteriseñ eğer bu qavle delīl
Diñle gör kim ne der Halīle Celīl

‘An Ebā Hureyrete Ražiya Te‘ala ‘Anhu Qāle Rasūlu’llah (asm)
“Ūhiya’llāhu Te‘ala İlä İbrāhīme’l-Halīl ve Qāle “Yā İbrāhīme İnnelke Halīlī Hussine
Hulkıke Velev Me‘a’l-Küffār Tedhulu Medāhile’l-Ebrār Fe İnnel Kelimetī Sebekat Li-
Men Hussine hulkıhī En Ezille Tahte ‘Arşı Ve Eskenehū Hāzirate Kudsi Ve Edniye
Min Havāri

Ya‘nī İbrāhīme didi Allah
Sen benim yārim olduñ ol agāh

Ahsen it hulkıñı yürü ey yār
Ger olursañ dāhī me‘a’l-küffār

320. Tā ki dāhıl olasan ebrāra
İresen anlar ile dildāra

İtdi tahkîk irâdetim sebkat
Her ki ol hulkımı ide zînet

‘Arşımı aña sāyebān idem
Mūnis ü enīs-i lā-mekān idem

Göre şāhım ḥazîre-i ḳudsî
İde cārım olup baña ünsî

Der-Beyān-ı Sebeb-i Ḥilkat-i Ḥüsn ve Ḥulk-ı Müstaḥsen-i İnsān

Olmaḳ insān-ı kāmīlū’l-a‘zā
Bil anuñ-çün laṭīf oldı şehā

325. Ki sebeb oldı ḥüsn-i aḥlāḳa
Hem rızā-yı Ḥudā-yı Ḥallāḳa

İmdi anuñ ki ḥilkati bilsen
Nāḳış olsa vü ‘ādeti aḥsen

Bil deḡildür anuñ ḳuşūrı ḳuşūr
Ḳılmaz ol naḳż-ı zāhiri anı ḡor

Çün ola ḡūb bāṭın u ḡaybı
N’ider ol zāhirindeki ‘aybı

Olsa ammā ki ḥilkati ekmel
Līk olmasa ḡaşleti ecmel

159b

330. Bil anı sen deḡildür ol insān
Bil ki ḡayvāndān daḡī āsān

Dimedi mi Hudā-yı ‘azze ve celle
Vaşf iduben oları bil hem ezalle

Bu şıfatlu kişi dāhī çokdur
Līk idrāk ider iken yokdur

Der-Beyān-ı Mu‘āraza

Cem‘ olunsa ‘alāyim-i ezdād
Mecmū‘ ın i‘tidāl ider ābād

Fi’l-meşel kösec olsa merd-i tavīl
Ta‘n olunmaz aña köse deyü bil

335. Çün ola vechi dāhī nūrānī
İtdi fehm ehl-i dīde nūrānī

Her ne şānıñ nişānı olsa ziyād
Añlar anı başireti ehli ‘ibād

Başar olsa kişiye nūr-ı ilāh
Lāzım olmaz firāsetine güvāh

Olur aña o nūr-ile peydā
Mu‘minīne münāfiķ u tersā

Lāzım olmaz aña delīl ü güvāh
Yeter aña hemīşe nūr-ı ilāh

Ḳāle’n-Nebiyyü ‘Aleyhi’s-Selām

“İttefekū Firāsete’l-Mu‘minu Fe Ennehu Yenzuru Bi-Nūri’llahi”

Şadaķa Rasūl

340. Bu ‘alāyım ki zıkr olundı tamām
Cümle evşāf-ı nefse oldı maḳām

Nefs-i emmāre ehli olsa kaçan
Kişi zulmetden olmaya rüşen

Ola şüretde gerçi kim insān
Līk ma‘ nīde ol ola ḥayvān

Bil ki andan ola eḏall u ebter
Ola iblīse düşe ol mazhar

160a

Nefs-i levvāme ehli olsa velī
Ger ola fāsık u ger ola delī

345. Muḳteşid şānıdur şehā bu maḳām
Gāh nīk ü gehī bed olur enām

Geh ola ṭā‘ atında Raḥmānıñ
Geh ola şehvetinde şeyṭānıñ

Çün ire mülhime maḳāmına er
Lütf-ı Raḥman gelüben aña irer

Fısk u taḳvāsını idüp ilhām
Yaramaz işleri kılrur i‘ lām

Kemā Ḳāle’līlāhu Tebāreke Ve Te‘ ala Fe-elhemehā fücūruha

Nefs-i insān çü muṭmainne ola
Sırrı anuñ kemāle irse n’ola

350. Rūḥ-ı mutlak ola ‘avāyıkdan
Ḳurtula kayd-ıla ‘alāyıkdan

Nîk ü bed ḥayr u şerden ola berî
Bil ki olmaya cümleden ḥaberi

Terk idüp cümle varı var ola
Yār u aġyār aña yār ola

Ḥikāyet u Şikāyet ez-Rūzigār-ı Gaddār

Yokdurur şimdi ḥayr işe nişān
Bulunur şer cihānda bi-pāyān

Şūretā Yūsuf olsa şimdi kişi
Gevrek-ḥū olmadur hemîşe işi

355. Āḥ elinden zamāne cünbüşünüñ
Ġamdur andan naşîbi her kişinüñ

Ḥāşşa kim ola ez-hüner-mendān
İdüben cānını anuñ tolu ḳan

Şalār ayaklar altına anı
Virmez aña toyunca bir nānı

Ṭa‘n-ı nāsa anı nişāne ider
Bilmezem lîk ne bahāne ider

160b

Ṭa‘n-ı taşın aña idüp pür-tab
Rûz u şeb atar aña şeyḥ ile şāb

360. İmdi dānāyısāñ dilā yine ğam
Kim budur ‘ādet-i cihān her dem

Kemā Enşede B‘āzu’l-Efāzıl
Bīd-i Bāri Fāriġet Ez Seng-i Ter-dāmeni
Seng-i Nā-ehlān Hored Şāhī ki Bāşed Mivevār⁷⁸

Meyve-dār olsa her kaçan eşcār
Her edānī aña atar aħcār

Līk olmasa bil anūn yemişi
Fāriġ olmağdurur hemīşe işi

Yokdurur meyvası ki her evbāş
Yemişi var deyü ata aña şaş

Dād elinden zamāne ādeminün
Ĥayf işinden bahāne ‘āleminün

365. Ĥaqq-ıçün bir iş işlemek kaç‘ā
Yokdurur bu zamānede aşlā

Yokdurur ey dirīġā bir merdān
De ki meydān-ı Ĥağ içinde nişān

İde bir iş ki li-vechi’llāh
Bula anuñla hem rızā-yı ilāh

Cümle olup esīr dünyāya
Zerrece meyl gitdi ‘uqbāya

⁷⁸ “Suçlu birinin attığı taş Hakkın ağacına ulaşmaz
Ehil olmayanın taşı meyveli dalı kırar.”

Zīnet-i dehri idünüp m‘ abūd
Cümle unutdılar nedür maḳṣūd

370. Ma‘ rifet ehlinüñ günāhı hemān
Yine ‘ irfānı besdürür ey cān

Suçı olduğıdur anuñ dānā
Kime itsün şikāyeti cānā

Ehl-i dünyāyadur bu dem i‘ zāz
Ehl-i ‘ uḳbāya var-ise ḳatı az

Merd-i nādānadur bu gün meydān
Ki dānādur oldurur ḫayrān

161a

Nicesi ḫande ide ehl-i kemāl
Ki anı efgende ide ḫarc-ı ‘ ıyāl

375. İtse teklīf külfet-i evlād
Nice ol şehā ola dilşād

Ṭolsa efkār-ile derūnı anuñ
Nicesi şād ola birūnı anuñ

Ġamdan olmasa ḫāṭıra ḫālī
Ola mı aḫsen anuñ aḫvālī

Döndürüp ya Muḫavvilu’l-aḫvāl
Ahsen it ḫālīmi budur āmāl

Der-Beyān-ı Pend

Ey Mecīdī ko ğayrı ħālīñi gör
Aĥiret zād-içün n'ola ki gör

380. Cehd idüp kendü sengiñi güher it
Nice gevher-i nefīs ü mu' teber it

Her ki isterse vaşl-ı cānānı
İde vaşl aña faşl-ı cān anı

Her ki umarsa vaşl-ı dildārın
Virmesün māsivāya dil varın

Nuşım oldur aña ki tālīb ola
Koya ħalkı Ĥudāya rāġıb ola

Key şakınsun 'aķide gülzārın
Bād-ı ilĥāda virmeye varın

385. Ey kamu tālibe olan maṭlūb
'Āşıkı 'aşķa dūş iden maĥbūb

Çünki cūdın ĥazānesini açup
Bize ya'ni vucūd-ı nūrını şaçup

Eylediñ yoġ-iken bizi sen var
Hem daĥı 'aķl u fehm-ile muĥtār

İmdi şumur-ı tapuñdan budur ümīd
Bizi ĥāşā ki idesin nevmīd

161b

İdesin fażlıñı bize yoldāş
Tā ki azdurmaya bizi evbāş

390. Cezb idüp ilete toğrı dergāha
İrgöre vuşlat-ı şehenşāha

391. Her ki bu da‘ vete ide āmīn
Ola nāşır aña Ĥudā-yı Mübīn
(Temme)

SONUÇ

İnsanın kendini ve çevresini anlamlandırma ve tanımlama çabalarının sonucu olarak Firâset-Fizyonomi ilmi ortaya çıkmıştır. İlm-i Firâset'in bir bölümü olarak da İlm-i Kıyâfet gelişmiştir.

Kıyâfet-nâmeler, özellikle insanın uzuvlarıyla ilgili, onun ahlakı hakkında hükümleri içeren manzum veya mensur eserlerdir. İslam edebiyatında, İmam-ı Şafî ile başlayan kıyâfet-nâme yazarlığı, İslam çerçevesinde Arap, Fars ve Türk edebiyatını da etkilemiştir.

Kıyâfet-nâmeler içerik olarak birbirine çok benzer. Hatta çoğu kıyâfet unsurları birbirine çok yakın beyitlerle ifade edilmiştir. Bazı kıyâfet-nâmeler sadece kıyâfet unsurlarını açıklayıp küçük çaplı bir eser halinde sunulurken bazıları kıyâfet ilmi dışında firaset ilminin (İlm-i Kef, İlm-i Hutut vb.) farklı konuları da dâhil ederek daha geniş çaplı eserler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk Edebiyatında, Hamdullah Hamdi'nin manzum "Kıyâfet-nâme"si ile başlayan Kıyâfet-nâme yazıcılığı, günümüzde en çok meşhur olan, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın "Kıyâfet-nâme"si ile merak uyandırmaya devam etmiştir. Bu ilim, farklı varyasyonlarıyla çağın ihtiyaçlarına uygun olarak Fizyonomi ilmi içerisinde gelişmektedir. Bizim incelediğimiz Abdülmecîd Tosyavî'nin manzum "Kıyâfet-nâme"si de dinî ve ahlakî boyutu ağırlık kazanmış bir eserdir fakat ilim dünyası tarafından yeteri kadar tanınmamaktadır.

Abdülmecîd Tosyavî'nin âlim bir kişi oluşu, eser türlerinin genişliği ve eserlerinin çokluğu ile anlaşılabilir. Zeynîyye tarikatında postnişinlik yapmış, âlim bir şahsiyet olan babası Şeyh Nasuh kadar tanınmış olmasa da babasının ve içinde yetiştiği çevrenin etkisiyle onun da çok kıymetli bir şahsiyet olduğunu düşünmemiz gerekmektedir.

Eserde geçen kıyâfet unsurları, diğer kıyâfet-nâmelerden farklılık göstermese de konuyu ele alış biçimi ve yorumlayışı, eseri sadece bir kıyâfet-nâme olmaktan çıkarmaktadır. Eserde kullanılan ayet, hadis ve çeşitli alıntılar ise müellifin ilmî yönünü; ahlakî unsurlar da tasavvufî yönünü açığa çıkarmaktadır. Halkın anlayacağı sade dili, konuyu ele alış şekli ve nasihat bölümü ile konuyu sonlandırması eseri, halkı bilgilendirme amacıyla yazdığını düşündürmektedir.

Biz de çalışmamız kapsamında müellif ve eserleri hakkında başka çalışmalar yapıldığı için eserin içeriğini, dinî ve ahlakî yönünü vurgulamaya çalıştık. Müellifin edebiyata olan ilgisi eserlerinde kendini belli etmektedir. Müellifin edebî yönünün daha kapsamlı çalışılmasının da önemli bir ihtiyaç olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- AYBAKAN, Bilal, “Şâfiî”, **DİA**, İstanbul, 2010, Cilt. 38, ss. 223-233.
- BÂNÎ, Nâsirüddin, **Silsileti'l-Ehadisi'z-Za'ife Ve'l-Mevzû'a Ve Eseruhe's-Seyyi'ü Fi'l-Ümme**, Darû'l-Mearif Yayınları, Beyrut, 1992.
- BİLGE, Metin, **Yahya b. Nasuh b. İsrail Ve Şerhu'l – Avamili'l – Mie Adh Eserinin Tahkik Ve Tahlili** (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Sivas, 2010.
- BOZKURT, Kenan, **Kıyâfet ilmi, Türk Edebiyatında Kıyâfet-nâmeler ve Şa'bân-ı Sivrihisârî'nin Kıyâfet-nâmesi** (Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır, 2008.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, **Sahih-i Buhari ve Tercemesi**, (Mütercim: Mehmed Sofuoğlu), (I-XVII), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998.
- BURSALI, Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, I-III, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1333-1342.
- CEBECİOĞLU, Ethem, **Tasavvuf Terimleri & Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yayınları, İstanbul, 2004.
- ÇAVUŞOĞLU, Ali, **Kıyâfetnameler**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- ÇELEBİOĞLU, Amil, *“Kıyâfet ilmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın Kıyâfetnâmeleri”*, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, MEB yayınları, İstanbul, 1998,
- DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugât**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1997.
- ERBAŞ, Muammer, *“Bir Osmanlı Müfessiri: Abdülmecid b. eş-Şeyh Nasûh b. İsrâîl (öl.973/1565) Ve Eserleri”*, **DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.XXIV, İzmir, 2006, ss. 161-186.

GÖKCAN TÜRKDOĞAN, Melike, “İlm-i Kıyafet ve Firaset Bağlamında Mustafa Bin Evrenos’un “Hâzâ Kitab-ı Firasetname ve Kıyafetname”si”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2014, Cilt:7, Sayı:34, ss. 172-195

GÖLPINARLI, Abdülbaki, “**Hafız Divanı**”, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968

HAYTA, Ufuk, “**Abdülmecîd b. Nasûh Tosyevî’nin (öl. 1588) Hayatı, Eserleri Ve el-Hüdâ ve’l-Felâh Adlı Tefsir Risâlesinin Tahkîki**”(Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa, 2008

-----, “Hayatı ve Eserleriyle Abdülmecîd b. Nasûh Tosyevî ve Cevâhiru’l-Kur’ân ve Zevâhiru’l-Furkân Adlı Tefsir Risâlesinin İlmî Değeri”, **Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi**, Bursa, 2007, Sayı.2, Cilt.16, ss. 343-367.

İBN KESİR, İmâduddîn Ebu’l-Fidâ İsmail İbn Ömer, **İbn-i Kesir Tefsiri**, (I-XVI) Çağrı Yayınları, İstanbul, 1998.

KALLEK, Cengiz, “İbn Semâa”, **DİA**, İstanbul, 1999, Cilt. 20, ss. 313-14.

KUDÂÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca’fer, **Müsnedü’s-Şihab**, (Muhakkik: Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi), Beyrut, 1986.

Kutsal Kitap, Leviller-21, Yeni Yaşam Yayınları, Korea, 2014.

MUTÇALI, Serdar, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995.

ÖNGÖREN, Reşat, **Âlimlerin Gözdesi Bir Tarikat Zeyniyye**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2012.

PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998.

SAMÎ, Şemseddin, **Kâmûs-ı Türkî**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004.

ŞAHİNOĞLU, M. Nazif, “Kemâl-i Hucendî”, **DİA**, İstanbul, 2002, Cilt. 25, s. 226.

ŞENGÜN, Necdet **Kuloğlu Şeyh İlyas Etvâr-ı Seb'a Nefsin Yedi Mertebesi**, İlahiyat Yay., Ankara 2013.

TABERÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, **Mucemu'l-Evsat**,(Muhakkik: Tarik b. İyaz), Kahire, H.1415.

TOSYAVÎ, Abdülmecîd b. eş-Şeyh Nasûh b. İsrail, **Kıyâfet-nâme**, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hafid Efendi Bölümü, Yazma no: 479.

TÜRK, Gökhan, **Anadolu Sahasına Ait Bir Kıyafet-nâme Örneği Üzerine İnceleme**(Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi SBE, Aydın, 2007.

ULUĞ, Harun, **Abdülmecid b. eş-Şeyh Nasuh b. İsrail'in 'el-Hüda ve'l-Felah'İsimli Eserinin Edisyon Kritiği ve Tanıtımı** (Yüksek Lisans Tezi),Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir, 2009.

YAZICI, Tahsin, "Hâfız-ı Şirâzî", **DİA**, İstanbul, 1997,Cilt. 15, ss. 103-106.

YENİTERZİ, Emine, **Divan Şiirinde Na't**, TDV Yayınları, Ankara, 1993.

ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî, **el-Keşşafu an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil**, Daru'l-Kitabi'l-Arabiyye, Beyrut, H.1407.

-----,Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî, **Esâsü'l-Belâgat**, Daru'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

İnternet Siteleri:

Diyanet İşleri Başkanlığı, **Kuran-ı Kerim Meali**, <http://mushaf.diyanet.gov.tr/#>
<http://www.dinimizislam.com/detay.asp?Aid=14610>